

Дневникъ

(стенографски)

на

XVII^{то} обикновено Народно събрание.

Четвърта извънредна сесия

30. заседание

София, петък, 27 декемврий 1918 година.

(Открито отъ подпрѣдседателя д-ръ И. Момчиловъ въ 3 ч. и 35 м. слѣдъ пладнѣ)

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Отъ 242 народни прѣдставители разписали сж се въ списъка 211. Има нужното число присѣтствующи.

Обявявамъ заседанието за открито.

«По списъкъ отсъствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Константинъ Апостоловъ, Никола Атанасовъ, Иванъ Багárovъ, Георги Генковъ, Иванъ Гешовъ, Юрданъ Дечевъ, Гочо Димовъ, Станчо Донеvъ, Илиа Каратаневъ, Мехмедъ Кемалъ, Георги Кирковъ, Тодоръ Лукановъ, Александъръ Малиновъ, Стефанъ Манафовъ, Христо Марковски, Александъръ Механджийски, Константинъ Николовъ, Паскалъ Паскалевъ, Кръстю Пастуховъ, Еню Петковъ, Георги Поцковъ, Христо Радойковъ, д-ръ Василь Радославовъ, Коста Сидеровъ, д-ръ Фоти Симеоновъ, д-ръ Никола Стойчевъ, Хашимъ бей, Талятъ х. Хюсеиновъ, Коста Ципорановъ, х. Махмудъ Шукриевъ и Юрданъ Юрдановъ»

Съобщавамъ на г. г. народнитѣ прѣдставители, че народниятъ прѣдставителъ г. Стефанъ Манафовъ съ заявление моли, по причина на болестъ, да му се смѣтнатъ отсъствиията отъ 25 ноемврий до 25 декемврий като прѣкарани въ отпускъ. Които сж съгласни, моля, да си вдигнатъ ржката. Болшинство, приема се.

По причина на напрѣдналото врѣме, за да могатъ народнитѣ прѣдставители да си отидатъ за ваканцията, ми наваме веднага къмъ разглеждане на въпроситѣ, поставени на дневенъ редъ.

Д. Кьорчевъ: Г. прѣдседателю! Ние искаме да попитаме правителството, защо отъ вчера и днесъ е усилена цензурата по такъвъ начинъ, че не може да се появи нищо въ вѣстникитѣ. Дали това е по рѣшението на цѣлия блокъ, който управлява или е само заповѣдь на г. министъръ прѣдседателя? Азъ съжалявамъ, че нѣма г. министъръ прѣдседателя, но моля г. министра на правосъдието да даде отговоръ по този въпросъ. Днесъ вѣстникитѣ сж съ бѣли полета, а на васъ се разрешава събрание въ недѣля да говорите публично.

Министъръ д-ръ П. Джидровъ: Г. г. народни прѣдставители! Азъ не съмъ виждалъ днесъ вѣстникитѣ, за които говори г. Кьорчевъ.

Д. Кьорчевъ: Трѣбва да вѣрвате, че азъ казвамъ истината.

Министъръ д-ръ П. Джидровъ: Азъ не зная кабинетътъ да е давалъ заповѣдь.

Х. И. Поповъ: Менѣ ми съобщиха, че моята рѣчь не се позволява да се печати въ в. „Народни права“.

Министъръ д-ръ П. Джидровъ: Азъ мисля, че, ако има въпросъ, който дава основание на нѣкой народенъ прѣдставителъ да прави питане, очевидно е, то трѣбва да стане спрѣмо респективния министъръ по надлеженъ редъ.

Д. Кьорчевъ: Знамъ, това не е питане, а това е единъ инцидентенъ случай за оплакване. Азъ зная формалния редъ, но ние правимъ това подъ формата на протестъ, защо, когато публично се разисква единъ въпросъ, да се забрани на лицата, които не мислятъ като инициаторитѣ на законопроекта, да не може да се яви тѣхното мнение въ печата. Тогава ще бждемъ принудени, споредъ заявлението на г. министра на правосъдието, щомъ това не е рѣшение на цѣлия управляващъ блокъ, да не се подчиняваме на тия наредби на цензурата.

Министъръ д-ръ П. Джидровъ: Кабинетътъ не е давалъ подобни нареждания и азъ не съмъ давалъ. Направете питане.

Председателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни) На дневенъ редъ е продължение разискванията по амнистията.

Има думата г. Христо Гендовичъ, за да довърши рѣчьта си, обаче, прѣдупрѣждавамъ го, че има само 15 минути да говори.

Х. Гендовичъ: Споредъ правилника, имамъ право да говоря два часа. Ако на други се даватъ два часа, защо на Гендовичъ половинъ часъ?

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Умнитѣ хора за по-малко врѣме се изказватъ, г. Гендовичъ.

Х. Гендовичъ: Азъ бихъ молилъ половинъ часъ да говоря.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Само 15 минути.

Х. Гендовичъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Съжалявамъ, че снощи бѣше късно, часътъ 10, и не можахъ да си изкажа рѣчьта, която имамъ да говоря по амнистията. Дѣйствително, колкото говорихъ, разбра се отъ моята рѣчь, кждѣ отивамъ и какво искамъ да кажа.

Бъхъ дошълъ до 1913 г. Тази нещастна случка, катастрофата, която стана, отъ клѣдъ дойде, кой я докара и какъ? Споредъ анкетната комисия, на която дадохме милиони за анкета, разбра се, отъ кого е дошла. Билъ е вино-венъ и царѣтъ, и нашитъ управници, които около него сѣмъ мълчали и не сѣмъ имали доблѣстѣта да кажатъ двѣ думи. Най-напрѣдъ ще кажа, че г. Такевъ, г. Кюрчевъ и г. Дойчиновъ имаха доблѣстѣта, като българи, да си кажатъ думата, да кажатъ онова, което имъ е на сърцето като българи, като народни прѣдставители, което ги задължава самата конституция, самитъ закони, да кажатъ онова, което имъ диктува сърцето и чистата съвѣстъ. Не може да се мине тъй леко, безъ да се кажатъ нѣколко думи за амнистията. Азъ пакъ ще повтори, че този погромъ, който стана на 1918 г., се дължи на погрома отъ 1913 г. Ако на 1913 г. имаше хора патриоти, които да мислятъ, какъ се управлява държава, ако бѣха живи, Богъ да ги прости, Каравеловъ, Стоиловъ, Стамболовъ, нѣмаше да има погрома нито отъ 1913 г., нито отъ 1918 г. Кой го докара? Извѣстно е отъ дневницитъ и доклада на анкетната комисия, кой го докара. Но питамъ министритъ около него: какво правиха, защо не казаха двѣ думи, че не бива така, че ще излѣзе лошо? Какво искахте вие? Когато имаше Мидия—Еносъ, Драмско, Сѣрско, Добруджа, кой ви принуди да развалие съюза? На царъ Фердинанда се искаше да бѣде по-голъма България съ единъ Солунъ. Българската лакомия унищожи всичко. Вие трѣбва да знаете, че този е трети пѣтъ, какъ отиваме прѣдъ цариградскитъ порти и пакъ не земахме акълъ. Казватъ хората, че властитъ се давятъ на края на Дунава. Не е истина—българитъ се давятъ на края на Дунава. Нѣма кой да разсѣжда, дава, нѣматъ тупе да кажатъ истината, а казватъ за властитъ всичко. Имаше у насъ министри по три, по четири години, не ги приематъ на докладъ, а стоятъ пакъ министри. Нѣматъ доблѣстѣта да кажатъ: „Понеже не ме приемате на докладъ, отказвамъ се да бѣда министъръ.“ И тѣ сѣмъ между насъ, г. г. народни прѣдставители. Азъ, ако бѣхъ три дни министъръ и не ме приематъ на докладъ, свѣрши се! Какъ мога да бѣда азъ самостоятеленъ министъръ и да не ме приематъ на докладъ, да не ме изслушатъ? Значи, пачавра, само за форма да бѣдешъ министъръ.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: На прѣдмета, г. Гендовичъ.

Х. Гендовичъ: Азъ съмъ на прѣдмета, за да ви докажа, кой докара погрома. Който докара погрома на 1913 г., докара и тоя на 1918 г. Всички, които бѣха около царъ Фердинандъ, тѣ сѣмъ виновни. Имаше около него, които стояха по 20 години, командуваха дивизии и тѣ трѣбваше да знаятъ, какво прави тѣхната армия. Армията се бунтува, тѣ мълчатъ. Не искатъ да знаятъ. Складовѣтъ пълни съ всичко нужно за войската, стоеха така, докато най-сетѣ ги запалиха. Имаха право нѣкои голи и боси да ги запалятъ, но тѣхнитъ началници сѣмъ виновни. Азъ да бѣда главнокомандующи или началникъ на войска, какъ да не зная моята войска какво прави и какво иска? Че азъ даже самъ знаехъ и на мнозина искахъ да докладвамъ, че войската ще напусне на 10 септемврий, но никой не взема това подъ внимание, а всѣки гледа да прави положение. Въ 1913 г., г. г. народни прѣдставители, г. Даневъ каза: „Моята политика фалира“. Добрѣ, фалира, ама ако имаше поотивно мнѣние, да каже нѣкой на царъ Фердинандъ: „Нѣма да развалимъ съюза, стига толкозъ, сѣрбитъ взели единъ градъ, нѣ и туй село се пада на тѣхъ, та подиръ 10 години ще се мѣчимъ да вземемъ всичко“, нѣмаше да има катастрофа. Тогава имаше Мидия—Еносъ, една голѣма България, какво искате повече? Искане се умъ, разумъ, патриотизмъ, за да може човѣкъ да мисли за България, както сме мислили ние прѣди 50 години за тая България, както направи, моятъ другаръ — Богъ да го прости — покойниятъ Левски, който даде клетва въ 1872 г. на 12 септемврий, че никой нѣма да се пощади; ако нѣкой направи и най-малката измѣна, ще бѣде унищоженъ. Тогава нѣмаше нито либерали, нито консерватори — всички се борѣха за освобождението на България. Г-да! Г. Даневъ въ 1913 г. самъ призна, че неговата политика е фалирала. Наистина г. Теодоровъ не бѣше да се води война събъ сѣрби и гърци, но между министритъ въ кабинета имаше слаби хора. Димитъръ Христовъ казва на 8 юни: „Ще видимъ, войнѣ ще правимъ, съ сѣрби и гърци ще се биемъ.“ Даневъ мълчи, Теодоровъ му отговаря: „Джанамъ, не бива“, вдигатъ една гюрюлтия, скриватъ се и излизватъ масилото на масата. Теодоровъ бѣше противъ войната съ сѣрби и гърци, Димитъръ Христовъ е за войната. Докараха този погромъ. И кой бѣше тогава тѣ-

хенъ началникъ? Пакъ царъ Фердинандъ, който можеше да каже: „Не бива да стане това“. И щомъ фалира д-ръ Даневъ, дохожда Радославовъ да води сѣдбата на България, и когато влѣзе той тукъ съ министритъ, всички отъ лѣво и отъ дѣсно му рѣкоплѣскаха, че е приелъ да спасява България. И всички бѣха съгласни. Но стана едно нещастие — не по негова вина, а по вина на тѣзи, които рѣководѣха политиката — царъ Фердинандъ и неговитъ адютанти и главнокомандующиятъ.

Х. Бояджиевъ: Бива ли да говоришъ такива нѣща за своитъ приятели?

Х. Гендовичъ: Азъ давахъ съвѣтъ по никакъвъ начинъ да не се води война въ съюзъ съ централнитъ сили. Въ 1915 г. вика ме Радославовъ въ министерската стая. Отивамъ. Сѣдамъ при него и съ първо отварямъ въпросъ: „Да не се излѣжете, казвамъ, да отидете съ централнитъ сили.“ Той ми отговаря: „Г. Гендовичъ! Ние ще бѣдемъ неутрални, нѣма да правимъ нищо.“ — „Добрѣ, защото, казвамъ, ако отидете съ централнитъ сили, ще станатъ крѣвопротия въ Македония и България и всичката войнѣ ще бѣде тукъ.“ — „Не, казва, давамъ ти честна дума, г. Гендовичъ, че ще бѣдемъ неутрални.“ И въ сѣщото врѣме дохожда рускиятъ посланикъ, Савински, съвсѣмъ ненадѣйно — азъ вѣтрѣ стоя, не излизамъ. (Смѣхъ) Савински казва: „Г. Радославовъ, у Васъ крѣстосватъ германски офицери; какви работи ставатъ у васъ? Идемъ да ви подадемъ нота“. Той отговаря: „Прѣзъ насъ, като неутрална държава, минаватъ и австрийски, и германски, и руски офицери“. И азъ въ това врѣме си излѣзохъ. Казахъ още нѣколко думи, които не искамъ да се отбѣлжватъ въ протокола.

Х. Бояджиевъ: Кажи ги де, кажи ги!

Х. Гендовичъ: Прѣскачамъ ги, не искамъ да ги кажа тукъ; между нѣкои приятели мога да ги кажа; не искамъ да бѣде публично. — Но, г-да, да дойдемъ на въпроса, какъ стана този погромъ на Добро-поле. Напушатъ войскитъ фронта, идатъ за София. И какъ го напушатъ? Доброволно, съ тайно споразумѣние съ неприятелскитъ войски, съ писма и пари — писма, които щѣхъ да чета снощи. Има хара отъ избѣгалитъ насамъ, които сѣмъ подкупени съ пари, като сѣмъ общали да отсѣпятъ това и това. Добрѣ, напуснахте фронта — елате си мирно и тихо въ България и кажете: „Голи и боси не можемъ да се биемъ“, но защо ви сѣмъ съ васъ бомби? Генералъ Ковачевъ ми казваше, че носили запалителни вещества, за да запалятъ цѣла София, и че отдѣто минали, обрали складовѣтъ. И какво стана?

Х. Бояджиевъ: Тѣ сѣмъ ваши сливнелии, г. Гендовичъ, недѣйте говори за тѣхъ.

Х. Гендовичъ: Сливнелиитъ се биха на Каймакъ-чаланъ и се държаха мѣжки. Дадоха тогазъ много жертви, и останаха само нѣколко цигани и турци въ тѣхнитъ полкове. Въ Сливенъ въ всѣка къща има черно. Всички се биха мѣжки, особено тази първа дивизия, която стои въ робство — което е срамътъ да се каже. Въ сѣщностъ тѣ стоятъ като гаранция за българското правителство. Робство разбирамъ да се биешъ и да го вземешъ въ плѣнъ, а тази дивизия остана въ плѣнъ по заповѣдъ на своето начальство. Началството дава заповѣди: „Прѣдайте се!“, и тѣ оставатъ въ плѣнъ. Това не се казва плѣнъ. Да чакаме тѣхъ да се върнатъ, че да видимъ, какво ще кажатъ за амнистията. Но както и да е, г-да, войницитъ, които избѣгаха отъ фронта, дохождатъ тукъ. Хвърлете пушкитъ, нѣма кой да ви каже нѣщо, но защо искате да палите и да бѣсите хората? Нѣкои отъ васъ се възхищавали, като слушали да се гърми, и сѣмъ искали онѣзи да влѣзатъ въ София. И кои сѣмъ искали това? Нѣкои и други голтаци.

А. Христовъ: Кои?

Х. Гендовичъ: Нѣма какво да казвамъ.

Х. Бояджиевъ: Тѣ сѣмъ въ лѣвицата.

Х. Гендовичъ: Дойдоха до София, гърмѣха, избиха сума хора. Много отъ тѣхъ паднаха убити при Захарната фабрика, други останаха сакати — кой безъ рѣка, кой безъ кракъ. Кой ще отговаря за тѣхъ? Българското правителство. Защо, за какво? Тия хора, ако бѣха влѣзли въ София, щѣха да унищожатъ всичко, да запалятъ всичко, а стане ли въ София и най-малкото смущение, става въ цѣла България, защото отъ София се рѣководи цѣла България.

каквото се извърши в София, това ще се извърши и в цяла България. Следователно, аз, като стар дъвец за освобождението на България, не мога да се съглася за амнистирането на тези хора. Преди освобождението аз съм дал тържествена клетва на стария комитет с Левски, Узунов и Греков, че няма да щадим ни най-малкото прѣдателство, и че, ако някой направи такова, ще бъде унищожен съвършено, както стана, когато Атанасъ Узунов отиде да убие хаджи Ставри в Хаскьой. На отиване той прѣспалъ в с. Бояджикъ; като го улавятъ, закарватъ го в Одринъ, а като се научаватъ, че е прѣспалъ в Бояджикъ, Шевкетъ паша в 1876 г., с четири топа унищожи цялото село, мало и голѣмо.

Тези, които избѣгаха отъ фронта, си иматъ своитѣ подбудители; имаше споразумѣние между тѣхъ и противника; тѣ бѣха влѣзли въ споразумѣние съ нѣкои отъ Парижъ. Тези хора разсипватъ всичкитѣ складове, пожертвуватъ всичко и дохождатъ тукъ да се биятъ — съ кого? Съ своитѣ братя. И извършватъ в Радомиръ нѣкои безобразия, които не искамъ да кажа. Тукъ има радомирски народен прѣдставител, който самъ ще разкаже, какви безобразия сѣ вършени тамъ.

А. Кундалевъ: Не е истина това, г. Гендовичъ.

Х. Гендовичъ: Тукъ има прѣдставител отъ Радомиръ, който вчера питахъ, и той ми каза: „Истина е, г. Гендовичъ“, и ми разправи за сума работи, които не правятъ честъ на никой българинъ; само единъ турчинъ може да го направи това — но има и турци, които нѣма да го направятъ. Но, г-да, като дойдемъ за амнистията, азъ ви заявявамъ, че не съмъ за цяла амнистия, азъ съмъ да се прѣчистятъ козитѣ отъ овцитѣ, да излѣзатъ онѣзи, които сѣ чисти, а онѣзи, които иматъ грѣхъ, да получатъ своето наказание. Даже можемъ да кажемъ на сѣда: прокарайте въ 24 часа само за форма да мине, да се каже, че сѣ оправдани. Инакъ, щомъ се даде обща амнистия, какво ще стане въ България? Ние не знаемъ, кой ще бѣде въ България. Но азъ, който съмъ работилъ 50 години за България, казвамъ ви: г-да, ще изгубите България, нѣма да имате вече свобода, нѣма кой да ви освобождава, ще бѣде тирания, защото българинътъ е роденъ да сѣче дърва, да кара кюмюръ, да бѣде робъ; затова бѣдете мжже, бѣдете патриоти и запазете това отечество. Азъ ще държа за това отечество, както съмъ държалъ отъ 50 години насамъ, както моитѣ двама синове сѣ били роби съ първа дивизия и изпълниха своя дългъ, както и други. Обаче, когато правимъ нѣщо, трѣбва да се мисли; трѣбва да се каже, трѣбва ли да се амнистиратъ всички или не. Затова, г-да, азъ съмъ за това, да стане едно прѣсѣване.

Х. Бояджиевъ: Питай Тодоръ Петровъ, какво казва.

Х. Гендовичъ: Който не се е явил наврѣме, закѣснѣлъ единъ часъ, единъ день, да се опрости, да се помилва; който е избѣгалъ отъ патрулъ, изобщо за малки работи, да се освободи. Но нѣкои подбудители, които пишатъ прокламации, които пишатъ дълги и широки закони, обявяватъ друго правителство, обявяватъ република, ...

Отъ групата на тѣснитѣ социалисти: Лошо ли е?

Х. Гендовичъ: ... които заявяватъ да си отиде правителството, да си отидатъ кметове, околийски началници и окръжни управители, инакъ ще влѣзатъ съ армия да ги унищожатъ — за тѣхъ нѣма амнистия. Кой стевие? Кѣдѣ бѣже преди 50 години, когато държавата не бѣше свободна, за да дохождате да правите бунтове, да разправяте едно друго? Но онѣзи, които сѣ били съ тѣхъ, може да сѣ били добросъвестни. И затова азъ искамъ този законопроектъ да се прѣгледа: който е за помилване, да се помилва, който е за сѣдъ, да отиде на сѣдъ.

Х. Бояджиевъ: Тѣснитѣ социалисти не сѣ съгласни съ това.

Х. Гендовичъ: Отъ тѣснитѣ никой не се обади. Това имъ прави честъ. Вие сте дѣца, трѣбва бацитѣ ви да дойдатъ да говорятъ съ мене, защото азъ съмъ ви освободилъ.

Х. Бояджиевъ: Знаешъ ли, каква служба сѣ ти приготвили болшевикитѣ: ще те направятъ втори Троцки.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Има думата г. Асѣвъ Цанковъ.

А. Цанковъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Нѣкои тукъ, въ Събранието, а пъкъ мнозина и вънъ, въ обществото, сѣ шокирани отъ нашето прѣдложение за амнистия. Тукъ чухме нѣкои оратори, които прѣдставиха прѣдложението ни едва ли не като една премия за прѣстѣпност и единъ атентатъ противъ държавната сигурностъ. Това е едно недоразумѣние. Нашитѣ дебати, сврѣхъ мѣрка дълги и почти досадни, ще бждатъ отъ много голѣма полза, ако ние успѣемъ това недоразумѣние да го разсѣемъ. Подхвърли се, че нашето прѣдложение прѣследва извѣстни партийни цѣли. Г-да! Това прѣдложение е съставено отъ шестъ различни групи, то съставя една частъ отъ програмата на днешното правителство. Въ самото това обстоятелство съзрете една гаранция, че въ него не се крие нищо партизанско. То е прѣдизвикано отъ една народна нужда. Пълната своя цѣль нашето прѣдложение ще добие само тогава, ако то бѣде гласувано отъ всички ви. Безъ това нѣщо ще му липсва. Партиитѣ, които внесоха това прѣдложение, иматъ пълното съзнание за сериозността на въпроса и азъ моля и ви, отъ останалитѣ партии, да се отнесете съ същата сериозностъ къмъ въпроса.

Г-да! Тукъ се каза, че съ амнистията, която ние искаме, ще се подрови дисциплината на войската, а сѣщо и правосъдието, което иска възмездие за всѣко прѣгрѣшение. Тези двѣ условия за благополучие въ една държава: добро правосъдие, добра дисциплинирана войска, ние не ще отречемъ. Ние сме тоже загрижени за тези двѣ нѣща, колкото който и да билъ другъ. Далечъ мисълта, че ние можемъ леко да погледнемъ на нуждата да се прѣслѣдватъ прѣстѣпницитѣ. Нѣщо повече: ние мислимъ, че въ днешно врѣме ние се нуждаемъ, особено въ нѣкои отношения, отъ драконовски мѣрки за изкоренение на иществуващата корупция. Въ прѣдложението на господата отъ безкрайната лѣвица има единъ елементъ. Тамъ като че искатъ да ни кажатъ: прѣслѣждането на прѣстѣпленията — това е една буржоазна работа, отворете широко затворитѣ, затворитѣ днесъ сѣ пълни само съ светии. Това не е, обаче, идеята на законопроекта, подъ който съмъ подписанъ и азъ.

Т. Петровъ: Вие вашия законопроектъ го прѣписяхте отъ нашия.

А. Цанковъ: Кой отъ кого е прѣписалъ — това ще видимъ.

К. Лудчевъ: Тѣ да кажатъ, отъ кѣдѣ прѣписаха своя.

А. Цанковъ: Г-да! Азъ на драго сърдце бихъ се спрѣлъ на всѣки апострофъ, въ който се влага нѣкаква смисълъ, но, ако сегизъ-тогизъ се хвърля нѣщо, което нѣма абсолютно никаква смисълъ, ще ви моля да ми позволите да го прѣмина безъ внимание. Азъ зная, че днешното правосъдие е много несъвършено, азъ зная, че има голѣми умове на науката, които търсятъ нови пътища и нови срѣдства, съ които съ по-голѣми успѣхъ да цѣрятъ обществото отъ прѣстѣпността. Но преди тези срѣдства да сѣ открили или еднѣжъ открити, преди тѣ да бждатъ приложени въ живота, да поискате вие отъ насъ да отпуснемъ рѣцѣ и да спремъ прѣслѣждането на прѣстѣпленията, това значи да реформиране сѣ главата надолу. Азъ не съмъ чуждъ на никое хуманно чувство, но нуждата повелява, щото прѣстѣпленията да не бждатъ щадени.

Г-да! Когато г. Такевъ ни говорѣше противъ амнистията, не собствено противъ нейния принципъ, но противъ нейната голѣма ширина, той като че ли искаше да ни каже, че ние правимъ нѣщо неморално. Г. Такевъ, който обича да се рови въ архивитѣ, може би отъ възрастта, кой знае, ако сърцето му не бѣше започнало да закоравява, щѣше да направи една малка справка, за да открие, че амнистията е една институция на правото, тя е една необходимостъ тогава, когато извѣстни условия я прѣдизвикатъ. Тя не само не съдържа нѣщо неморално въ себе си, но тъкмо тя иде да спаси морала. Азъ тоже обичамъ понѣкога да правя справки, и ще прочета мнѣнието на единъ голѣмъ философъ на правото, на Ерингъ, за амнистията. Той казва: (Чете) „Макаръ че законътъ е отмѣрилъ твърдѣ широко поле на свободата, при все това идватъ обстоятелства, които създаватъ едно особено мжчително положение. Въ тия случаи държавната властъ се вижда поставена прѣдъ алтернативата да пожертвува или правото на закона, или благополучието на обществото. Кое да прѣдпочетете? Древното класическо право на тоя въпросъ отговорише: fiat justitia, pereat mundus, нека правото да възтържествува, ако ще свѣтътъ да загине. Но не, модерното право ще отговори pereat justitia, viva mundus. Нека живѣе свѣ-

тътъ, на ако ще правото да загине, защото свѣтътъ не съществува заради правото, а правото е създадено заради свѣтъта. И по-нататък: „Амнистията е единъ прѣдпазителинъ вентилъ, който отваря на нуждата единъ изходъ, за да прѣдотврати една експлозия.“ Другъ единъ голѣмъ теоритикъ на правото, основателъ на съвременната криминология, Францъ Листъ, се изразява за амнистията така: (Чете) „Чрѣзъ амнистията държавната мъдростъ тържествува надъ формалното право.“ Това е то амнистията: едно прѣчистване, едно провѣтриване на политическата атмосфера, въ което бихме се задушили. Отъ време-навреме, когато много отровни газове изпълнятъ политическата атмосфера, законодателътъ се намѣсва съ единъ спасителенъ жестъ, отваря единъ вентилъ, за да се прѣчисти атмосферата.

Д. Кьорчевъ: Важенъ е, г. Цанковъ, размѣрътъ на амнистията.

А. Цанковъ: Да, и до това ще дойда.

Д. Кьорчевъ: По това сме съгласни всички.

А. Цанковъ: Нуждата отъ едно забвение. Не само теоритикитъ на правото, също така и практицитъ на политиката сж вложили въ амнистията едно важно значение. Достатъчно би било да припомнимъ, какъ въ Англия, въ страната съ най-силни конституционни традиции, се приема амнистията. Амнистията тамъ, по конституционнитъ традиции, е единъ много соленеленъ актъ. Тя се приема съ законъ, който е прѣдложенъ винаги въ името на краля, за да бжде прѣдварително осигурено съгласието на държавния глава; но се приема само на едно четене и въ двѣтъ палати, въ противностъ на обикновенитъ закони, които се приематъ на три четения. И, когато прѣдложението се чете, депутатитъ го изслушватъ, станали на крака, съ свалени шапки — извѣстно е, че английскитъ депутати засѣдаватъ винаги съ шапки на глава — не е въ традициитъ да се разисква такова прѣдложение, забранено е да се прѣдлагатъ измѣнения, прѣдложението се приема съ да или се отхвърля съ не. Тази церемония напомня единъ трауръ, защото, кждѣто се прави амнистия, тамъ, безсъмнѣно, има нѣщо трагично, има единъ трауръ.

И за военната дисциплина, г-да, сме загрижени твърдѣ много. Насъ ни трѣбва една силна народна армия; силна, за да пази нашитъ сѣмейни огнища и нашитъ свободи. За да бжде силна една армия, тя трѣбва да бжде дисциплинирана. Вие ще си спомните, че единъ отъ първитъ жестове на новия воененъ министъръ въ Германия, на независимия социалистъ Хаазе, когато пое своя постъ, бѣше: да се обърне къмъ войскитъ съ апелъ да се подчиняватъ на заповѣдитъ на своето началство. Завчера единъ отъ ораторитъ чете мнѣнието на Ленина въ Русия за нуждата отъ силна и дисциплинирана войска. Азъ ще ви кажа, че даже въ вѣстника на нашитъ тѣсници срещнахъ една добра дума за нуждата отъ силна и дисциплинирана войска. Азъ рѣдко чета тѣхния вѣстникъ, но по една случайностъ въ броя отъ 29 ноемврий намѣрихъ: (Чете) „За една честна и силна армия сме и ние, тѣснитъ...“

Т. Петровъ: Революционна работническа армия.

А. Цанковъ: Революционна работническа! Важното е, народна да е: народна войска — това казва всичко. Когато народътъ е революционенъ, и войската ще бжде заедно съ него революционна; когато народътъ е консервативенъ, и войската неизбѣжно ще бжде консервативна. Но народъ консервативенъ, войска революционна, народъ революционенъ, войска консервативна — това значи анархия; анархия въ лѣво или анархия въ дѣсно. И една, и другата е опасна безкрайно.

Д-ръ Н. Сакаровъ: Все една.

А. Цанковъ: Нашиятъ законопроектъ, г. г. народни прѣдставители, започва ликвидацията отъ войната и ще бжде много добръ, ако ние започнемъ тази ликвидация добръ. Най-важното послѣдствие, най-важниятъ резултатъ отъ приемането на нашата амнистия, широка амнистия, тѣй, както ние я искаме, ще бжде: да разсѣемъ една легенда, една лошо изгнѣвана отъ слухове и отъ интриги легенда, която, ако я оставимъ, ще тегне много зловѣщо върху нашата народна история. Нѣма защо да товаримъ бждащитъ поколения съ тази легенда. Когато прѣзъ м. септемврий етана нещастieto на Добро-поле, двѣ думи се понесоха отъ уста на уста и започнаха да заразяватъ глзгитъ: „Болшевизмъ, прѣдателство“. Има нѣщо истинно,

г-да, въ това обяснение, което тогана се даде за народната катастрофа; има нѣщо, но то е безкрайно малка частъ отъ цѣлата истина. А народътъ има право да иска отъ насъ и ние имаме въ сжщото време длъжностъ да му дадемъ едно пълно освѣтление на истината. Има виновници за катастрофата отъ м. септемврий; има виновници много, има виновници голѣми, има виновници разнообразни; да ги намѣримъ и на всѣкого да дадемъ заслуженото. Но въ иерархията на виновницитъ, г-да, когато стигнемъ до върха, ние ще видимъ тамъ толкова просторна виновностъ, че за тѣзи, въ основата, за малкитъ, за дребнитъ, не ще остане да мислимъ, не ще останатъ за тѣхъ наказания.

Х. И. Поповъ: Смъртъ нѣма да намѣрите тамъ; недѣйте приказва така.

А. Цанковъ: Мислите ли вие, че можемъ да сждимъ и да наказваме когото и да било отъ малкитъ виновници на катастрофата, прѣди да сме осждили и наказали всичкитъ голѣми виновници? (Ржкоплѣскане отъ групата на земеделцитъ и широкитъ социалисти) Нима това правосждие би било справедливо, нима то не би било едно ново прѣгрѣшение? Ние ще сждимъ, г-да. Нашата амнистия, колкото и широка да е, не е така безкрайна, както може да се иска тукъ. (Сочи тѣснитъ социалисти) или тамъ (Сочи групата на либералитъ).

Отъ групитъ на либералитъ: А, не е вѣрно; ние не искаме да ги опростимъ. (Глъчка)

А. Цанковъ: Ние ще ги опростимъ, за да ги забравимъ, за да можемъ всичкото си внимание, всичката си жаръ въ гърдитъ да отпразнимъ къмъ други, които ще искаме да накажемъ. (Ржкоплѣскане отъ групитъ на земеделцитъ, радикалитъ и широкитъ социалисти)

К. Лулчевъ: И Радославовъ викаше, че ще поеме всичката отговорностъ, но, когато дойде да отговаря, избѣга.

Х. И. Поповъ: Да, ама нему не се дава амнистия, а вие само искате амнистия.

А. Цанковъ: Ние ще сждимъ, г-да, но ние ще сждимъ отговорноститъ отгорѣ надолу, а не отдолу нагорѣ. (Ржкоплѣскане отъ блоковитъ групи) Когато започнемъ така да сждимъ, ние вече прѣдчувствуваме, че, когато стигнемъ долу, въ основитъ, нѣма да има вече кого да сждимъ,...

Д-ръ Н. Сакаровъ: То се знае.

А. Цанковъ: ... защото изкупителнитъ жертви, справедливи изкупителни жертви, ще бждатъ дадени; единъ народенъ сждъ има право да посегне само къмъ такива жертви.

Х. И. Поповъ: Пазате се! Като се върне този народъ, какво ще каже? Той е още въ плѣтъ.

Д-ръ Н. Сакаровъ: Ти трѣбва да отидешъ въ сждъ — така ще каже.

А. Цанковъ: Г. г. народни прѣдставители! Обяснението, което се даде наврѣмето си за катастрофата отъ м. септемврий, бѣше една измислица на нашия армейски тилъ противъ армейския фронтъ. Геронтъ отъ тила искаха да кажатъ, и това тѣ успѣха да всадятъ въ много глави: „Фронтътъ не изпълни дълга си; колкото се отнася до насъ въ тила, ...“

Д-ръ Н. Сакаровъ: Тѣ оправиха България!

А. Цанковъ: ... ние блѣстище го изпълнихме“. (Възражения отъ групата на либералитъ) Истина е обратното — катастрофата дойде отъ тила.

К. Лулчевъ: И отъ най-дълбокия тилъ.

А. Цанковъ: България бѣ побѣдена не на фронта, а въ тила (Ржкоплѣскане отъ групата на блока), отъ едно разложение, което започна тукъ, въ старитъ прѣдѣли на царството, тукъ, въ София, тукъ, г-да, въ тая зала.

Д. Теневъ: Много право!

Х. И. Поповъ: А Малиновъ каза „отъ правителството“.

П. Даскаловъ: (Къмъ оратора) Разложението започна отъ васъ. Вие разбъркахте блатото. Миризмата на вашето благо се усѣти чакъ на Добро-поле.

К. Лулчевъ: Четири години подготвихте вие това разложение.

А. Цанковъ: Г. Даскаловъ! Азъ не зная, защо всѣка неприятна дума вие я вземате непрѣмънно върху себе си.

Д-ръ Н. Сакаровъ: Иматъ право — тѣ сж виновни. Защо се чудите?

А. Цанковъ: Най-сетнѣ, изчезнете малко отъ вниманието на свѣта. Съ това нѣма да изгубите нищо; може да спечелите нѣщо.

П. Даскаловъ: За жалостъ, за Ваше удоволствие, не мога да изчезна. Стоя тукъ на срѣща Ви и Ви слушамъ. По-скоро ще изчезнешъ ти, отколкото азъ.

А. Цанковъ: Г. г. народни прѣдставители! Захвърляне на пушките и прѣдаване на фронта — имаше ли такова нѣщо? Нѣщо имаше. Вие виждате, че азъ съмъ обективенъ.

Нѣкой отъ либералнитѣ групи: То е малко нѣщо.

А. Цанковъ: Имаше нѣщо малко — не, имаше нѣщо много. Г-да! Захвърляне на пушките има въ всѣка войска и въ всѣка война; всичкиятъ въпросъ е, въ какви размѣри и при какви обстоятелства. Вие нѣма да намѣрите ни една армия, която да не е записала въ историята си, наредъ съ блѣстящитѣ побѣди и съ актоветѣ на героизмъ и самоотверженостъ, сжщо така и моменти на малодушие и на умора.

Д-ръ Н. Сакаровъ: Най-добъръ примѣръ дава германската армия.

А. Цанковъ: Азъ ще напомня примѣръ още по-добъръ — войскитѣ на Наполеона.

К. Бозвелиевъ: Ватерлоо.

А. Цанковъ: Историята не познава по-дисциплинирана и по-храбра армия отъ тая на Наполеона.

Д. Кьорчевъ: и **Х. Г. Поповъ:** Не е вѣрно!

А. Цанковъ: Вие ще имате добрината да ме опровергате. — И съ побѣдоноснитѣ войски на Наполеона единъ пътъ се случи нѣщо като Добро-поле, само че въ много по-голямъ размѣръ.

Д. Кьорчевъ: Тѣ имаха добри началници, но бѣха сбирщина отъ 40 народи.

А. Цанковъ: Въ 1813 г., разочаровани отъ катастрофата въ Русия, ...

Х. Гендовичъ: Москва изяде главата на Наполеона.

А. Цанковъ: ... французкитѣ войски ...

Д. Кьорчевъ: Тѣ не бѣха французки, а на 40 народи.

А. Цанковъ: ... идѣха много неохотно подъ знамената, довеждани вързани въ вериги. При все това, когато започнаха сраженията, тѣзи войски се биха храбро и надъ единъ по-многоброенъ и по-добъръ организиранъ неприятелъ тѣ нанесоха блѣстяща побѣда. Но, колкото повече се продължаваше войната, съ уморителни маршрути слѣдъ всѣка нова побѣда, съ затруднението на продоволствието, войската все повече и повече се разлагаше и на края прѣзъ есенята, тази войска се бѣше обвърнала, споредъ думитѣ на единъ историкъ, въ една маса отъ просящи скитници.

П. Даскаловъ: Теню Начевъ ли е този историкъ? Той писа тѣзи работи въ „България“.

А. Цанковъ: При тия условия Наполеонъ бѣше разбитъ, и бѣше разбитъ отъ нѣмското опълчение.

Д. Кьорчевъ: И отъ руския снѣгъ.

А. Цанковъ: Но единъ нѣмски историкъ, забѣлѣжете, прѣцѣнявайки тѣзи събития, казва: „Наполеонъ не бѣше

побѣденъ отъ войскитѣ на съюзницитѣ, а отъ пасивното съпротивление на своя собственъ народъ, който не пожела да слѣдва до край авантюритѣ на неговата политика“.

Нѣкой отъ либералитѣ: Ай да се не видѣло макаръ!

А. Цанковъ: Г-да! Нашата войска не бѣше водена отъ нѣкакъвъ Наполеонъ. Би значило да оскѣрба великия покойникъ, който на Франция е принесълъ повече вреди, отколкото ползи, комуто, обаче, Франция, въ признание на неговия великъ духъ, е издигнала най-блѣстящия паметникъ.

Д. Кьорчевъ: Нѣма паметникъ.

А. Цанковъ: Това би значило да се подигравате. Вие, всемирниятъ, универсалниятъ, г. Кьорчевъ, ...

Д. Кьорчевъ: Къдѣ, къдѣ има паметникъ?

А. Цанковъ: ... не знаете голѣмата красива гробница на Наполеона — „Домътъ на инвалидитѣ“ — Вие, универсалниятъ г. Кьорчевъ!

Д. Кьорчевъ: Азъ съмъ билъ въ Парижъ. Французитѣ не позволяватъ да се говори и пише за нея. Знамъ я.

А. Цанковъ: Би било една подигравка надъ нашитѣ генерали да говоримъ за български Наполеонъ; но българскиятъ народъ и неговата войска се показаха въ тѣзи събития въ едно истинско величие. Вие не ще сте забравили, че въ началото на войната, въ онѣзи тѣжни есенни дни, нашата младежъ постѣпи подъ знамената неохотно, почти принудено; при все това, когато започнаха сраженията, тя се би храбро. Дисциплината въ нашата войска се запази сравнително много добъръ, почти до края, до послѣднитѣ дни. Но най-сетнѣ настѣпи единъ моментъ, когато тази войска се подгъна, когато тя се опрѣ и не пожела да слѣдва авантюритѣ на една политика, която бѣше чужда на народа въ началото, въ продължение на цѣлата война бѣше чужда и до край си остана чужда на тоя народъ. Народътъ се опрѣ, народътъ се подгъна и неговото пасивно съпротивление докара тая катастрофа.

М. Облаковъ: Българската армия не бѣше побѣдена, г. Цанковъ, а бѣше прѣдадена.

А. Цанковъ: Азъ казахъ, че българската армия не бѣше побѣдена; тя бѣше прѣдадена и прѣдадена отъ своитѣ политически водители.

Д. Теневъ: България бѣше прѣдадена отъ гешефтаритѣ.

А. Цанковъ: Българскиятъ войникъ знаеше, че на неговото знаме бѣше написана една народна цѣль.

М. Облаковъ: Демагози като Васъ развратиха българската войска.

А. Цанковъ: Българскиятъ народъ знаеше, че войната се води заради неговото национално обединение, но въ сжщото врѣме той се видѣ жестоко измаменъ. Тая своя свѣта цѣль той видѣ примѣсена съ завоевателни амбиции, които опорочаваха неговото дѣло. Отъ друга страна, той видѣ, че е намѣсенъ въ едно голѣмо състезание, къдѣто неговата справедлива цѣль бѣше единъ много малкъ, много нищожень влогъ, а къдѣто истинскитѣ двигатели бѣха голѣмитѣ интереси на голѣми сили, и отъ едната, и отъ другата страна, интереси еднакво чужди нему. И на трето мѣсто, сжщиятъ този народъ видѣ, че докато той пролива кръвта на своитѣ най-добри синове, тукъ, въ тила, една шепа отъ паразити на неговия грѣбъ, издигаха свои егоистични изгоди.

Нѣкой отъ либералитѣ: Въ Дирекцията на прѣхраната и въ кооперациитѣ.

А. Цанковъ: Той се погнуши, той се покрусилъ, въ него дойде разочарованието и той направи единъ день своето фатално заключение; той се подгъна, като-че-ли безъ самъ да иска, опрѣ се, както вие казвате: прѣдаде се; той капитулира.

Х. И. Поповъ: Това не направи народътъ. Това направи трета дивизия, а другитѣ 12 дивизии стояха.

А. Цанковъ: Вие ще искате да кажете, че това е единъ малък погромъ, вие ще искате да кажете, че това е единъ инцидентъ при Добро-поле. Да, онова, което стана при Добро-поле, е само единъ инцидентъ и не свеждайте всичкото значение на събитията къмъ единъ такъвъ инцидентъ, какъвто може да се случи въ всѣка войска и въ всѣка война. Научете се да откривате въ събитията по-дълбокъ смисълъ, защото само тогава ще можемъ добръ да ги разберемъ.

П. Даскаловъ: Срѣщу насъ имаме сенегалци да се биятъ; тѣ не се прѣдадоха, тѣ не се огънаха, а българитѣ се огънаха.

К. Лулчевъ: Сенегалци имаше и въ Народното събрание.

П. Даскаловъ: Тѣ 30 дни трѣбваше да пжтуватъ, за да дойдатъ на бойното поле, и пакъ не се прѣдадоха, а вие накарахте българския войникъ да се прѣдаде. То е нѣщо нечувано въ историята.

А. Гайдаджиевъ: Вие лъжете, че ще дойдатъ германски войски да заематъ фронта, та нашитѣ войски да си починатъ.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни) Моля!

А. Цанковъ: Г-да! Азъ ще помоля за едно споразумѣние. Азъ ще моля всички господа присѣстващи, които биха искали да ми помогнатъ срѣщу атакитѣ отъ тукъ (Сочи либералнитѣ групи) да запазятъ спокойствие. Азъ зная, че, когато такива прѣрѣквания останатъ изолирани, тѣ не могатъ да отидатъ далечъ.

П. Даскаловъ: Не си въ състояние да ни отговоришъ.

А. Цанковъ: Не Ви и чувамъ, г. Даскаловъ, за съжаление. При смущението, което прѣдизвиквате, не Ви и чувамъ.

П. Даскаловъ: Да правите сравнение между руската войска, която се би въ Алпитѣ, и българската войска, която въ своето собствено отечество стои, която защитава българска земя, то показва или невѣжество, или незнание, или изопачаване на историята, или светотатство.

А. Цанковъ: Г. г. народни прѣдставители! Нещастieto при Добро-поле не бѣше само една военна катастрофа, то бѣше една народна катастрофа. Ако искате да сѣдимъ за онѣзи събития, знаете ли, кого ще сѣдимъ? Народа си ще сѣдимъ. Това не може, . . .

Д. Кьорчевъ: Защо?

А. Цанковъ: . . . това не трѣбва, това прави амнистията необходима. Тѣзи, които сгрѣшиха, г. Кьорчевъ, тѣ бѣха вѣрни чедъ на своя народъ. Три години тѣ се бориша и отстояваха съ една доблѣсть, каквато рѣдко е позната, и при несгоди и лишения, каквито друга войска не знае.

Д-ръ Н. Сакаровъ: Което признаватъ и германци, и съглашенци.

А. Цанковъ: Даже въ послѣднитѣ сражения, частитѣ, на които се приписва подлостъта да сж хвърлили своитѣ пушки, се биха три дни почти безъ хлѣбъ и вода, слѣдъ като три години, почти безъ почивка, тѣ стояха въ окопитѣ. И едва на третия день тѣ започнаха едно отстъпление, което въ първия моментъ бѣше редовно, но скоро подиръ това се прѣвѣрна въ паника. А когато дойде паника, тогава вече нищо не може да се разбере. Паниката е една катастрофа, единъ погромъ, едно поражение. Вие сега искате да дойдемъ тукъ и да подигнемъ единъ процесъ, за да обсъдимъ и рѣшимъ, нашиятъ народъ добръ ли направи или злѣ направи.

Д. Кьорчевъ: Много сж малко провиненитѣ, г. Цанковъ.

А. Цанковъ: Малко сж, г. Кьорчевъ, защото винаги сраженията ставатъ въ единъ ограниченъ театъръ, но схващайте войната въ нейната цѣлостъ. Една войска живѣе съ фронта си, съ близкия си тилъ, съ далечния си тилъ, съ политическото си ръководство — всичко това е въ единъ непрѣкъснатъ редъ.

Д. Кьорчевъ: И въпрѣки това сж малко.

А. Цанковъ: Не можемъ да сѣдимъ народа, тѣй както не можемъ да сѣдимъ бурята, защото вятѣе, морето, защото се вълнува. Ще сѣдимъ кормчията, когато той отпусне отъ рѣцѣтъ си кормилото: ще го сѣдимъ, защото е билъ лекомисленъ да се хвърли въ бездната безъ компасъ, защото не е прѣдвидѣлъ слабоститѣ на бурята и капризитѣ на морето.

Д. Кьорчевъ: За това не можете да го сѣдите.

А. Цанковъ: Ще го сѣдимъ, защото е изпусналъ кормилото. Ще сѣдимъ ръководителитѣ, въ тѣхъ ще диримъ главнитѣ виновници.

Д. Кьорчевъ: Вие въ това не вѣрвате.

А. Цанковъ: Тукъ се подхвърли: да опростимъ тѣзи, които сж сгрѣшили по наивностъ. Азъ вѣрвамъ, че и г. Такевъ ще се съгласи, че не по-малко прошка заслужаватъ и тѣзи, които грѣшиха отъ страхъ. Въ правото винаги страхътъ се е смѣталъ като единъ импулсъ, който смекчава вината. Множеството грѣши или отъ наивностъ — азъ мисля, че мнозина наивни не бѣха тамъ — или отъ страхъ. Главнитѣ виновници, тѣхъ да сѣдимъ. Но кои сж главнитѣ виновници? Нека съ това понятие, г-да, не се злоупотребява.

Азъ зная, че, щомъ отворимъ тази широка врата, наречена амнистия, прѣзъ нея ще се промъкнатъ нѣкои и други, които не заслужаватъ никакво съчувствие. Такава е сѣдбата на човѣшкитѣ работи. Тѣ винаги съдържатъ въ себе си нѣщо несвършено. Знаемъ, че има и такива да се промъкнатъ.

Г. Серафимовъ: Амнистията е само заради тѣхъ.

А. Цанковъ: Защото, г-да, въ военно врѣме се прави едно правосѣдие, което има за девизъ: „Нека бѣдатъ осѣдени много невинни, но никой виновенъ да не бѣде пропуснатъ“. Искайки, обаче, да минемъ къмъ мира, къмъ мирната обстановка, . . .

Д. Кьорчевъ: Рано е, много е рано — тамъ е всичката грѣшка.

А. Цанковъ: . . . ние ще се въодушевяваме отъ друга девизъ, отъ основния девизъ на правото: „Нека минатъ нѣкои и други виновни, но по никакъвъ начинъ този, който заслужава милостъта на народа, да не бѣде забравенъ, да не бѣде пропуснатъ“. И затуй, щемъ-не-щемъ, искаме ли да бждемъ послѣдователни, искаме ли да бждемъ искрени, амнистията ще я направимъ широка, широка, за да минатъ повече хора, но не безкрайна. Вие виждате, въ нашия законопроектъ има турени прѣдъ тази порта една малка стража, която на нѣкои и други, охотни да минатъ прѣзъ тази отворена врата, ще имъ напомни: „Назадъ, г-да, за васъ не се касае“. Ние сме теглили, азъ мисля, най-добръ разграничителната черта. Отъ една страна има користъ, има долни инстинкти — това не заслужава милостъта на народа, тя нѣма да се даде за това; а, отъ друга страна, има нещастие, има разочарование, има страхъ, страхъ за себе си, страхъ за ближнитѣ, които по домоветѣ гладуватъ и сж въ лишения, има паника — за това има амнистия. Слѣдователно, ще амнистираме едни, но нѣма да пропуснемъ да сѣдимъ други. Вие отъ тамъ (Сочи либералнитѣ групи), щомъ чуете, че нѣкой ще се сжали, веднага подскочате. И азъ, собствено, не мога да разбера до този моментъ, дали вие атакувате амнистията, защото е много широка или по-скоро я атакувате, защото за васъ е малко тѣсна, а бихте искали и вие да се промъкнете прѣзъ нея.

Д. Кьорчевъ: Не е вѣрно това. Нѣма алюзия за това отъ никого.

А. Цанковъ: Бихъ желалъ то да не бжде вѣрно, но за това би трѣбвало да ме убѣдите. Ние, г-да, нѣма да сѣдимъ никого заради идеитѣ му, заради чувствата му, а ще го сѣдимъ заради дѣлата му. Днешното правосѣдие не сѣди заради това, което е въ главата и въ сърцето, то сѣди само заради това, което е извършено, това, което може да бжде въ сѣщностъ вредно. Елате тукъ да споримъ върху вашата програма и върху нашата, върху вашитѣ лозунги и върху нашитѣ, . . .

Д. Кьорчевъ: Всѣки день правимъ това.

А. Цанковъ: . . . да споримъ вѣчно, до края на свѣта — това нѣма да вреди никому. Но за туй, което вие сте пра-

вили, за туй, коѣго ние правимъ, за туй отговорността трѣбва да бѣде понесена отъ всѣки наспоредъ дѣлата му. Това е справедливиятъ принципъ.

Д. Кьорчевъ: Напълно съмъ съгласенъ.

Нѣкой отъ земеделската група: Щомъ сте съгласни, ще го направимъ.

А. Цанковъ: Ние, нашата партия, винаги сме противници на вашата идеология, особено колкото се отнася до нашия националенъ въпросъ, но трѣбва да напомня, че ние не по-малко сме противници и на една друга идеология, която се мисли, че е пълна противоположност на вашата, но която въ нашитѣ очи не е, освѣнъ твърдѣ съсѣдна. Какво ни казвахте вие? — „Всичко за Германия, чрѣзъ нея, съ нея“ Какво ни казватъ другитѣ отъ другия лагеръ? — „Всичко за Антантата, чрѣзъ нея, съ нея“. Г-да, позволете, ние не сме нито въ единия, нито въ другия лагери.

Нѣкой отъ земеделската група: Разбира се!

А. Цанковъ: Ние прѣди войната проповѣдвахме единъ неутралитетъ и сега, слѣдъ края на събитията, се убѣждаваме, колко ние сме били прави. Нѣмаме способността да злорадствуваме, тѣгуваме, може би, повече отъ когото и да било, но ние още единъ пътъ се затвърдяваме въ нашитѣ убѣждения. Нѣкои сега ни казватъ — и това стана като-че-ли една банална пѣсенъ, която ежедневно се повтаря на нѣколко маниера — „Ахъ, какъ щѣше да бѣде щастлива България като побѣдителка на страната на съглашението!“ Г-да! Да се говори за това, което е щѣло да бѣде, слѣдъ като не е било, е, разбира се, една празна работа.

Д. Кьорчевъ: Или поводъ за амнистия.

А. Цанковъ: Каква щѣше да бѣде побѣдата на Съглашението съ Русия, съ царска Русия, съ нашата помощ, това моето въображение се отказва да разбере, за това азъ нѣмамъ никакво понятие, но менѣ ми се струва, че ние слѣдъ побѣдата щѣхме да бждемъ днесъ почти до-сѣщъ въ сѣщото състояние, въ което сме и сега.

Д. Кьорчевъ: Даже по-лошо.

А. Цанковъ: Ние нѣмаме да споримъ съ великитѣ сили, нито съ Америка, нито съ Англия, въ които сѣществуватъ голѣми симпатии за българското национално дѣло, нѣмаме да споримъ съ Франция и съ Италия, кѣдѣто, колкото да сж равнодушни къмъ нашата съдба, едвали сж намъ неприятели, но по всѣка вѣроятностъ ние щѣхме да споримъ и тогава съ Сърбия, съ Гърция, съ Ромъния, кѣдѣто властницитѣ, опиянени отъ побѣдата, не знаятъ мѣрка на своитѣ апетити. И нашиятъ националенъ проблемъ щѣше да бѣде поставенъ прѣдъ сѣщия този въпросъ, прѣдъ който той е изправенъ днесъ: Европа, въ която общественото мнѣние прѣобладава въ полза на българското национално дѣло, ще намѣри ли въ себе си сили, куражъ да ликвидира трѣнливия балкански въпросъ веднажъ завинаги чрѣзъ едно справедливо рѣшение, което да наложи на своитѣ дребни клиенти на Балканитѣ, или Европа, уморена, разочарована, за да избѣгне врѣмenni главоболия, ще прѣдпочете да остави една зѣеща рана тукъ, на Балканитѣ, ще прѣдпочете едно рѣшение, което ще се нагоди къмъ сѣществувашото несправедливо statu quo. Балфуръ ни напомнюва, че голѣмитѣ дипломати на Антантата не сж много ревностни, колкото се отнася до трѣнливия балкански проблемъ. Той ни казва: — депешата е отъ вчера — „По всѣка вѣроятностъ на Балканитѣ ще се разрѣшатъ въпроситѣ по единъ начинъ, който нѣма да турне край на крамолитѣ“.

Д. Кьорчевъ: Това не засѣга твърдѣ много насъ.

Д-ръ Н. Сакаровъ: За жалостъ, туй е вѣрно.

А. Цанковъ: Но, г. г. народни прѣдставители, освѣнъ политическата страна, нашата народна катастрофа има и една чисто военно-техническа страна. Грѣшиха много, ужасно, не само нашитѣ политически ръководители, грѣшиха твърдѣ много и ръководителитѣ на нашата войска. Завчера менѣ ми се падна да прочета въ в. „Земеделско знаме“ една характеристика, единъ паралелъ между българския политически и българския воененъ водачъ. Както почти всичко, което се пише въ този вѣстникъ, то е една

смѣсница отъ истина и неистина, но паралелътъ, произхождащъ отъ една срѣда, на която здравия практически разумъ ние всѣкога цѣнимъ, е отъ много сѣществено значение. Тамъ ние четемъ: (Чете) „Тѣ, войницитѣ, не трѣбва да разсѣждаватъ, а само да изпълняватъ. Това изречение има своята тежестъ въ войнишкия животъ“. — Вие виждате колко далечъ се отива въ концесия къмъ военната дисциплина. Ние, напр., далечъ не сме на убѣждение, че военната дисциплина почива само върху това златно правило „мълчи и не разсѣждавай“, но така се поставя въпросътъ. (Чете) „Това изречение има своята тежестъ въ войнишкия животъ. На него се крѣпи суровата военна дисциплина, безъ която е невъзможна никаква боева способностъ въ армията. Ние нѣмаме да имаме нищо противъ това, войницитѣ да не разсѣждаватъ, ако въ замѣна на тѣхъ имаше другъ нѣкой, който да разсѣждаваше. Българскиятъ войникъ, който е прѣди всичко гражданинъ, само тогава може да не разсѣждава и да изпълнява, когато е убѣденъ, че българскитѣ управници и голѣми политици дѣйствително разсѣждаватъ. Очевидно стана за всички, че българскитѣ политици отъ разнитѣ групи въ Парламента, отъ страхъ и алчностъ за спокойствие и богатство, се приспособиха, притѣпиха и слѣха съ управническата глутница. Въ България не се виждаха вече свободни хора, които да разсѣждаватъ и рѣшаватъ“. И по-нататъкъ: „За военнитѣ се казва: вари го, печи го — той си е все воененъ, т. е. твърдоглавъ, суровъ и ограниченъ“. Г-да! Искамъ да направя една малка бѣлжика по адресъ на мене, неизвѣстни, но, очевидно, съ твърдѣ романтиченъ полетъ авторъ на това, което ви прочетохъ. Героятъ, който броди пустинята и не умѣе да съзре малкитѣ оазиси въ нея, самъ ще се изгуби. Че въ нашия животъ има много черно, това е впечатление на всички, но да си затваряме очитѣ прѣдъ малкото онова свѣтло, което блещука — това е другиятъ грѣхъ. Не е вѣрно, далечъ не е вѣрно, че всички политически течения въ България се слѣха, както тукъ се казва, съ управляющата глутница. Подиръ събитията всѣки е уменъ; много сме петимни да чуемъ нѣщо умно прѣди събитията. Азъ не искамъ да изпадамъ въ дребнавости и да плета голѣми вѣнци на моята собствена партия, но азъ искамъ да посоча единъ нейнъ активъ. Нашата партия много своеобразно прѣдчувствува и прѣдупрѣди народнитѣ нещастия. И азъ ще си позволя да продължа паралела, започнатъ отъ в. „Земеделско знаме“, и да ви цитирамъ автентичнитѣ изявления на нашата партия не отъ 19 декемврий, отъ която дата е писаното въ „Земеделско знаме“, а ще ви цитирамъ изявления, направени отъ името на нашата партия на 22 януарий 1915 г. — деветъ мѣсеци прѣди България да се намѣси въ войната. Нашиятъ ораторъ тогава именно заяви — споредъ стенограмитѣ — : (Чете)

„Войната, европейската война, въ която ние сме неприятели, отъ която ние стоимъ на страна, тя може да продължи необикновено дълго врѣме. Нѣкога военни авторитети мислѣха, че една общоевропейска война не би могла да продължи повече отъ максимумъ шестъ мѣсеци, защото военната техника била много изтощителна. Фактитѣ опровергаха това. Това е една война, която, по всичко изглежда, ще продължи, и ще продължи твърдѣ дълго врѣме, може би година, може би, години“. И по-нататъкъ: „Ние съ ужасъ се питаме, какво е нашето офицерство, каква е нашата военна бюрокрация? Това ли сж хората, на които е повѣрена цѣлостта и независимостта на нашата бѣдна страна?“ — Още по-нататъкъ: „Военното положение не е нищо друго, освѣнъ единъ тероръ, освѣнъ единъ гнетъ. И ако вие отъ болшинството мислите, че чрѣзъ това военно положение ще дисциплинирате народнитѣ маси, за да бждатъ утрѣ покорни да слѣдватъ една команда отъ горѣ, даже тогава, когато тази команда ще ги прати въ нѣкоя гибелна авантюра, то бждете внимателни; вие си играете съ огъня. Азъ вѣрвамъ, че и безъ вашитѣ мѣрки, и безъ вашето военно положение, слѣдъ като вие изтощите народа, слѣдъ като въ него създадете масова безработица, слѣдъ като парализирате всички поминѣци, слѣдъ като създадете едно унгетено настроение, този народъ, когато вие го насяскате, когато вие по команда го блъснете въ единъ пътъ на авантюри, този народъ е способенъ да изгуби самостоятелно, самообладание и да послуша командата ви. Но има една опасностъ безкрайно по-голѣма, г-да! Вие можете да създадете едно такова положение въ страната, когато настроението на улицата да диктува надъ здраво разбранитѣ интереси на народа. Но пазете се и пазете България отъ друга една опасностъ. Утрѣ, въпрѣки очакванията ни, ние можемъ да бждемъ поставени наистина въ едно тежко положение, когато ще се касае не до това, да отидемъ да търсимъ завоевания, а когато ще се касае да запазимъ сегашнитѣ граници на България. Защото ние сме

обкръжени от съседни, никой от които, благодарение на господстващата у нас политика, не ни е искрено приятел — нито турци, нито ромъни, нито гърци, нито сърби. И, ако утръ военното щастие, за наше нещастие, създаде благоприятни условия за аличността на управниците и тия намъ съседни страни, ако утръ България биде направена в необходимото положение да брани сегашните си граници, тогава бидете внимателни: тоя народ, когото вие днес обуздавате с военното положение и в който вие сте едно безкрайно недовърне към власт, към правителство, към управление и към закон, тоя народ тъкмо тогава може да се оире, може да се намръщи и да каже: „Вие толкова дълго ме лъгахте, толкова дълго вървие злоупотребявахте с моето доверие, че аз не зная, дали даже днес, когато се обръщате към мене с зовъ да защитавамъ отечеството, не съм пакъ жертва на една лъза измама.“ На друга една дата, на 22 февруарий, 1918 г. — седемъ мѣсеци прѣди катастрофата на Доброполе, отъ името на нашата парламентарна група ви бѣше зявено отъ тукъ, отъ това мѣсто: (Чете) „Ние жѣлаемъ частъ по-скоро да се свърши съ Ромѣния, като започватъ преговори ни донесатъ въ най-близките дни единъ окончателенъ миръ. Не по-малко ние настояваме да се свърши частъ по-скоро и съ този юженъ фронтъ, въ смисълъ частъ по-скоро чрѣзъ единъ окончателенъ миръ този фронтъ да бѣде вдигнатъ. Ние тамъ понасяме една тежестъ, която вече прѣвзхожда многократно силитъ на нашия народъ. Всѣки денъ войната на оня фронтъ става за България една все по-голяма опасностъ и военна, и политическа. Днесъ всички фронтове сѣ заплашени, и то повече отъ вътрѣ, отколкото отъ вънъ. Заплашени сѣ отъ своето собствено разложение, отъ разнищането си, отъ анархията, която избухва въ тѣла, отъ тая умора, която все повече завладѣва всички нерви и всички мускули. Отъ България не може вече да се иска невъзможното, отъ България не може да се иска нейното самоунищитие, отъ България не може да се иска продължение на една война, която я разорява въ всѣко отношение, безъ всякакви шансове за репарация. Солунскиятъ фронтъ трѣбва да се ликвидира, а това е възможно само чрѣзъ единъ миръ. Този миръ би могълъ да бѣде общъ, какъвто ние прѣди всичко го жѣлаемъ; но, понеже ерата на отбѣлнитъ мирни договори започна, за което първиятъ позодъ не иде отъ България, нека, най-сетѣ, ако общиятъ миръ въ близко врѣме бѣде невъзможенъ — което нѣма да бѣде, разбира се, по вина на българския народъ — линията на специалнитъ мирни споразумѣния се продължи и нека на България се даде възможностъ чрѣзъ едно споразумѣние съ Сърбия и Гърция да ликвидира частъ по-скоро тоя фронтъ. Не да стоимъ съ скръстени ръцѣ и да говоримъ: „Ние въ България сме немошни да дадемъ какъвто и да е съдѣйствиенъ за мира, ние не можемъ да ускоримъ мира съ нищо, отъ насъ нищо не зависи, ние сме прикачени къмъ тежката колесница на нашиятъ съюзници, отъ която никога не можемъ да се откъснемъ.“ Това е, по твърдото убѣждение на нашата партия, една фалшива политика. Това говорѣхме ние тогава, г-да! Но, за съжаление, намѣрихме малко подкрѣпа отъ тука (Сочи лѣвницата) и още по-малко бѣхме чути отъ тукъ (Сочи дѣсницата). Ние бѣхме слаби — това е истината — но нека не се говори, че въ България всички партии абдикирали прѣзъ врѣме на войната и останали самъ нѣкакъвъ герой подъ мѣсечината въ романтично освѣтление, единственъ всевъдущъ, който прѣзъ всичкото това врѣме мълчалъ, а всички други се сѣли съ управляващата глутница. Но да се върнемъ на въпроса.

Г. г. народни прѣдставители! Нашиятъ военни се показаха съ твърдъ слабъ характеръ и — позволете ми тая нескромностъ — съ твърдъ слаби познания въ своя занаятъ. Нашиятъ военни разполагаха съ една милионна армия — вие чухте зачерва отъ г. Такева, че единъ милионъ български синове бѣха подъ знамената — отъ тѣзи хора само 350 хиляди човѣка бѣха на боевата линия, подъ шикъ, а останалата маса бѣше въ тѣла. Има ли нѣкой, г-да, отъ васъ да не знае, колко разточителенъ бѣше нашиятъ тѣлъ? Изъ нашата столица постоянно сновѣха хора млади, здрави, накончени, напѣти; за тѣхъ нѣмаше приложение законъ; въ тѣла мнозина си клатѣха краката. Е, за Бога, какъ нашето главно командуване не можа да сформира отъ този многоброенъ елементъ поне една 50-хилядна резерва, съ която да закрѣпи едно евентуално скъсване? Защото — забѣлжете — въ всѣка война, може да се каже, всѣки моментъ фронтоветъ се късатъ; изкуството е да ги кърпишъ. Нѣма фронтъ, който да не се е късалъ; войникътъ, който пада убитъ, прави единъ пробивъ; на негово мѣсто трѣбва да дойде другъ, който да затисне откритото отверстие. Това е военното изкуство.

Но нашиятъ военни сѣха на 14. Тѣ оперираха съ една армия, съ една-единствена линия, линия тънка, безъ никакъвъ дълбокъ стратегически резервъ. Защо бѣше това? По случай оцущение? Не, по погрѣшката въ самата доктрина. Азъ ще ви кажа, какво прѣвратно понятие имаха г. г. военнитъ за своята задача. В. „Военни извѣстия“, органъ на военната бюрокрация у насъ, отъ 2 май 1916 г., въ апогея на войната, пише слѣдното: . . .

Х. И. Поповъ: Вѣрно ли е това, г. министри, че в. „Военни извѣстия“ е органъ на военната бюрокрация?

А. Цанковъ: . . . (Чете) „Отбраната не е по характера на българския войникъ. Нападението е неговата стихия и въ него той търси и намира срѣдството за постигане цѣлитъ на войната. Този нападателенъ духъ, поддържанъ и развиванъ въ нашата армия, е билъ и трѣбва да бѣде знакътъ на истинското прѣвзходство на армията ни надъ армиятъ на нашиятъ врагове“. Нападателниятъ духъ е всичко. Доктрината на нашето военно командуване не познава нищо друго; отбранителниятъ духъ тя не признава; нападателниятъ духъ — това е всичко. Какво прѣвратно понятие! Могща е, г-да, онази армия, като френската, която знае да отстъпва години подъ редъ и да спечели само едно сражение, както казваше Велингтонъ — послѣдното. А нашата армия бѣше възпитавана изключително въ единъ нападателенъ духъ и господата всичката си сила сѣ възложи въ едно единствено направление. Тѣ казватъ: „Или ще побѣдимъ — въ това сме убѣдени 150% — или ако не побѣдимъ, тогава . . . пълна капитулация“. Друга алтернатива за господата не съществува. Това бѣше едно колосално невѣжество.

Но да ви припомнимъ ли и друго? Това е писано въ „Военни извѣстия“, за който вѣстникъ г. Поповъ спори, чий органъ е. Може нѣкой да дойде да каже: „Останете го, това го е писалъ нѣкой субалтеръ“. Но да дойдемъ до по-големитъ величини. На 23 септемврий тази година г. генералъ Бурмовъ, началникъ щаба на армията, не телеграфира ли на нашето правителство — вие сте чели тая телеграма, слушахте я тукъ —: (Чете) „Не може и дума да става, че армията ни нѣма да може да воюва. Ще можемъ да минемъ въ настѣпление: далъ съмъ и директиви“ — настѣпление, на 23 септемврий! Клетиятъ генералъ! Да се смѣемъ ли, да плачемъ ли прѣдъ неговия образъ?

Д-ръ Н. Сакаровъ: Същиятъ генералъ ни каза същото на 27 септемврий т. г. въ Кюстендилъ, въ главната квартира.

А. Цанковъ: Но единъ още по-високостоящъ отъ него, главнокомандующиятъ на нашата армия, отъ болнично легло въ Виена ни телеграфира: (Чете) „Борбата на Балканитъ ще бѣде продължена на всѣка цѣна“. Това се говори на 29 септемврий, слѣдъ катастрофата, слѣдъ капитулацията, въ деня, въ който г. Ляпчевъ е вече подписалъ договора, който вие знаете. „Кждѣто и да стигнемъ, тя трѣбва да се продължи. Положението ще се поправи. Да се прѣкъснатъ прѣговоритъ“ — ультиматумъ се дава — „и да воюваме до пристигането на съюзническитъ войски“. Тѣзи хора, г-да, водѣха нашата войска, водѣха я, и виждате, до кждѣ я доведоха!

С. Петковъ: Затова нашето висше офицерство не трѣбва да се амнистира, а трѣбва да се сѣди.

А. Цанковъ: Същитъ тѣзи хора имаха само едно понятие на дисциплината. (Възращение отъ либералнитъ групи) Г-да! Азъ си припомнямъ съ радостъ — вие хубаво правите, че ме потѣксвате — че въ нашата войска има и годни хора, на които — всичкото ми уважение. Азъ не говоря за всички, не говоря за щастливитъ изключения, които само потвърждаватъ правилото; азъ говоря за общия типъ, такъвъ, какъвто ние достатъчно го опознахме въ събитията. Тѣзи господа прѣзъ всичкото врѣме не знаеха, освѣнъ едно понятие на дисциплината: дисциплина, насаждана чрѣзъ страхъ, чрѣзъ строгости. Тази дисциплина банкрутира. Вие искате нея още да культивираме. Нѣма далече да отидемъ съ нея. Дисциплината не се кърпи върху тѣзи нѣща. Липсата на моралъ въ нашата войска, гонянето, че въ врѣме на война може всичко, което се насаждаше отъ тукъ (Сочи министерската маса), отъ бившето правителство, което се насаждаше отъ военнаочалницитъ, това понятие поквари духа на българската войска. Искате ли една справка, искате ли да знаете, какво е дисциплина — най-добъръ примѣръ, безъ съмнѣние, ще потърсите въ древната история, въ римскитъ легиони, които завладѣха свѣта. Е добръ, римскитъ легиони имаха свой култъ на дисциплина. Единъ тѣхенъ императоръ, Веспасианъ, бѣше

казалъ: „Азъ не виждамъ властта си въ нищо друго, освѣнъ да бдя; императорътъ е длъженъ да изчака и смъртта си на нозѣ“. Сжиятъ този императоръ бѣше казалъ: „Добриятъ примѣръ дѣйствува много по-силно, отколкото най-строгото наказание“. Единъ другъ римски полководецъ, главнокомандующъ срѣщу перситѣ, прѣзъ врѣме на императора-философъ Маркъ Аврелий, войникътъ Авидиусъ Касиусъ прѣслѣдвалъ най-жестоко плячкитѣ отъ всички други прѣстѣпления. Единъ день той наложилъ много тежки наказания на своитѣ кохорти, че тѣ побѣдили неприятеля въ едно блѣстящо сражение, въ което, обаче, открили атака прѣди командата на своето начальство. Войникитѣ се развълнували, и тогава полководецътъ безъ стража, безъ оружие застаналъ всрѣдъ тѣхъ и имъ заявилъ: „Азъ ви се прѣдавамъ на драго сърдце да ме убие, ако вие искате още единъ пътъ да се провините прѣдъ военната дисциплина, но своята заповѣдъ, своето наказание азъ нѣма да отмѣня, защото то е справедливо“. Съ този моралъ войскитѣ побѣждаха. Ще си спомните, може би, думитѣ на другъ единъ воененъ гений. Наполеонъ бѣше казалъ нѣщо за l'impuissance de la force — безсилието на силата. Той влагаше въ морала голѣмо значение. А и Молтке, началникътъ на пруската военна школа, бѣше написалъ тия думи въ своитѣ мемоари: „Моралниятъ елементъ не е отъ такава важностъ въ мирния животъ на хората, какъвто той има въ войната, кждѣто е първото условие за всѣки успѣхъ“. А ние какво правимъ? Азъ желая да посочите назидателни примѣри. Не искамъ да кажа, че тѣ липсватъ, но тѣ се губятъ всрѣдъ баласта отъ безчинства. Ние пуснахме войскитѣ да разграбватъ Сърбия, Моравско; много отъ тѣхъ не пощадиха и Македония. Ние си затворихме очитѣ прѣдъ много нѣща и мислѣхме, че правимъ умна политика, като си заравяме главата въ пѣська, подобно на камилската птица, безъ да съобразимъ, че съ това се излагаме само толкова повече на стрѣлитѣ на ловеца. Съ тази липса на моралъ ние трѣгнахме да правимъ една голѣма, една кървава, една ужасна война. Резултатътъ можеше ли да бѣде другъ? Корупцията обзе всички, тя разложи тила, слѣдъ това разложи и фронта, и катастрофата дойде. Азъ си спомнямъ единъ разказъ на единъ мой приятель отъ село, единъ простъ български войникъ. Прѣзъ септемврийскитѣ дни той едва се бѣше промъкналъ прѣзъ владаискитѣ фронтъ. Посѣти ме да ме види и ме здрависа съ тия думи: „Е, даскале, какво стана, каква я направихте?“ — Азъ му казахъ: ние ли я направихме или вие?

Д. Петковъ: Дошълъ да ти докладва.

А. Цанковъ: Той ми каза: „Ние сме кабахатли, ама май вие тукъ, софиянци, сте повече“.

Нѣкой отъ земеделската група: Това е право.

А. Цанковъ: Защо бе, любезни, питамъ. Каза ми: „Ние бѣгахме. Защо бѣгахме и ние не знаемъ; бѣгахме, защото всички бѣгатъ. Лошо направихме. Ако ни сждите утрѣ, сждете ни, ама има отъ насъ, по-кабахатли; тѣ сж нашитѣ начальници, нашитѣ офицери. Азъ разбирамъ да излѣзе прѣдъ менъ началникътъ, па да каже: „Минете прѣзъ трупа ми, па бѣгайте, но прѣди това азъ ще стрѣлямъ и ще застрѣлямъ, който бѣга“. А то какво стана? Ние се обърнахме, наскочахме изъ окопитѣ, трѣсихме началници, нѣма ги. Азъ — каза ми — потърсихъ началникъ и намѣрихъ случайно единъ майоръ. Питамъ го: какво да правимъ сега, г. майоръ? Майорътъ ми каза: „Къоравъ ли си, не виждашъ ли пѣтя“.

Г. п. Атанасовъ: И за тѣзи майори вие искате амнистия!

А. Цанковъ: Ще ви кажа кого ще амнистираме. Ще амнистираме войникитѣ, нѣма да амнистираме г. майора. За г. майора ще се замислимъ доста, прѣди да го амнистираме.

С. Петковъ: Напълно сме съгласни.

А. Цанковъ: Г-да! То е много стара приказка, че военачалникитѣ жънатъ славата на своитѣ войници. Това, което направи една войска съ кръвта си, съ жертвитѣ, то се приписва на началникитѣ. „Слава на побѣдителя, великиятъ гений побѣдилъ!“ Но обратното, позорътъ на началникитѣ да го приписватъ на войската — това е само българско, това го нѣма никждѣ другадѣ. Не, ние ще трѣгнемъ малко изъ другъ пътъ: побѣдитѣ принадлежатъ на българската войска, а пораженията принадлежатъ на българското офицерство и българскитѣ политики...

Д-ръ Н. Сакаровъ: Това е вѣрно.

А. Цанковъ: ... и затуй ще дадемъ амнистия на еднитѣ, а ще я откажемъ на другитѣ.

С. Петковъ: Непрѣмѣнно трѣбва да откажемъ амнистия за офицеритѣ.

А. Цанковъ: Г-да! Много сте загрижени за военната дисциплина; ние — тоже. Но насъ ни се струва, че ние нѣма да създадемъ една дисциплинирана армия, прѣди да създадемъ единъ дисциплиниранъ народъ. Дисциплината ще започне въ народа и слѣдъ това ще прѣмине въ армията. Школата, която проповѣдва, че най-напрѣдъ ще дисциплинираме армията си, а послѣ народа, е една прѣвратна школа. Ние ще се отдалечимъ малко нѣщо отъ казармената дисциплина, която гласи: „Мълчи и не разсждавай“. Ние ще прѣдоставимъ на гражданитѣ да разсждаватъ, защото сж граждани. Ние ще се помѣчимъ да направимъ отъ нашата държава, отъ нашето управление нѣщо, което да стопли българския гражданинъ. Тогава българскиятъ гражданинъ ще обича своето отечество повече и ще го брани по-храбро.

Нѣкждѣ, г-да, бѣхъ челъ една приказка — иде ми въ този моментъ на ума. Въ единъ локалъ центъръ на вниманието е една красива дума, но, което е още по-привлѣкателно, то е, че с повече богата, отколкото красива. Наоколо ѝ множество кавалери се надпрѣварватъ за нейното сърце. Съревнуванието се разпалва; започва се схватка, рицаритѣ се сбиватъ и въ своята ревностъ налагатъ единъ подиръ други удари върху невинната дама. Тя пада въ несвѣсть. Въ мигъ спорътъ е угасналъ. Всички се притичватъ, помагатъ си единъ на другъ, за да спасятъ болната, всѣки кой съ каквото може. Слѣдъ дълги усилия дамата се пробужда, дохожда въ съзнание и се обръща къмъ своитѣ кавалери: „Г-да! Моля ви се, оставете ме малко по-спокойна. Моето сърце нѣма да принадлежи на никого отъ васъ отдѣлно. То ви принадлежи на васъ всички наедно. Помѣчете се да ме обичате занаяпрѣдъ съ една синовна любовъ, не гледайте на мене като на една ваша метреса; обичайте ме съ една любовъ, която ще ви свърже въ приятелство, която нѣма да ви разкъса въ взаимни ежби, защото такава, каквато ме виждате, азъ съмъ твърдѣ стара, много стара, азъ съмъ вашата майка, вѣчно млада, вѣчна майка на всѣкога нови синове; обикнете ме, прочее, съ синовна любовъ“. Менъ ми се вижда, г-да, че ние въ България всички сме много ревностни патриоти, всички копнѣмъ за сърцето на нашата обща майка — много отъ насъ повече за нейната кесия, отколкото за сърцето ѝ — но нѣкакъ си я третираме съ нѣжността на оня ориенталски любовникъ, който постоянно ѝ сочи револвера си и казва: „Не смѣй да бѣдешъ щастлива подъ ржката на другиги; или подъ моята мишка, или смъртъ“. Врѣме е вече да се въдушевимъ отъ едно по-друго чувство къмъ нашата обща майка. Борби! Да, нескончаеми — никога нѣма да заглѣхнатъ борбитѣ — но борби въ едни рамки, които ще поощаждатъ общото отечество, борби културни, борби, въ които ние ще внесемъ повече смисълъ наредъ съ повечето жаръ. Ние искаме амнистия, за да сключимъ едно малко примирие надъ леглото на една болна. Нашата държава е болна, нашиятъ народъ е боленъ, България е болна; дайте надъ нейното легло да се помиримъ поне за извѣстно зрѣме, защото имаме работа, която ни чака, защото имаме грижи тежки, които ни обладаватъ съ чувство на скръбъ, а тамъ, кждѣто има скръбъ, трѣбва да има и опрощение, тамъ трѣбва да настѣпи едно особено правосѣдие. Това е смисълътъ на нашата амнистия. Но ще попитате: „Ами националната кауза, ами войската, ами дисциплината ѝ? Всичко ще дойде — ние го твърдо вѣрваме — ще дойде въ редицата отъ нѣща; но нека най-напрѣдъ почнемъ отъ онова, което имаме, нека го изградимъ, нека изградимъ нашата вътрѣшна свобода, нека създадемъ единъ режимъ на народно управление, който да може да въпрегне всички добри сили на тая страна въ работа, и тогава, сливайки нашето национално дѣло съ общото социално дѣло на свѣта, вземайки живо участие въ тѣзи голѣми прѣобразованя, които започнаха съ голѣмата нещастна война, нека разчитаме и ние на единъ свѣтълъ день, който ще даде всѣкому неговото, всѣкому справедливото. Азъ ще завърша този апелъ къмъ амнистия, къмъ забравя на това, което тегне и само ще тегне, съ напомняване на едни знаменити думи, казани отъ единъ знаменитъ американецъ. Линколнъ, прѣдседателъ на Севѣро-американскитѣ щати, бѣ казалъ: „Когато единъ народъ стигне до една висока степенъ на свобода, тогава всичкитѣ сили на ада да се съюзятъ противъ него, не ще могатъ нищо да му сторятъ“. Нека изградимъ режима на нашата вътрѣшна свобода и слѣдъ това

ще мислимъ за друго. (Ръкоплъскания отъ групитѣ на блока)

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Има думата г. Найчо Цановъ.

Н. Цановъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Поради разстроено здраве азъ нѣмаше да вземамъ думата, както изобщо по сжщата причина и не я вземамъ, но като наблюдавамъ какво става тукъ и около насъ, наложени ми се да се кача на трибуната, за да ви занимая само нѣколко минути и да се опитамъ да внеса, ако е възможно, една атмосфера на примирение, което е толкова нужно за насъ, за васъ, за България. Богъ нека ми е свидѣтель, че една дълбока любовъ къмъ моя нещастенъ народъ и една голѣма загриженостъ за нашето настояще и бъдеще, безъ всѣкакви задни мисли, ме накара да се прѣсилия, за да излъча прѣдъ васъ да ви нахвърлямъ нѣколко мисли.

Отъ когато се е заговорило за амнистията, а особено отъ когато се внесе законопроектътъ въ Камарата, единъ организиранъ хоръ и тукъ, въ Народното събрание, и вънъ отъ него се носи съ оглушителенъ трѣсъкъ, напомняващъ нѣкаква отвратителна демонска музика, която дразни слуха ни, възбужда страстите ни и помрачава съзнанието ни, за да не можемъ съ проясненъ погледъ да видимъ грозната дѣйствителностъ около насъ, която е пълна съ изненади и неотвратими опасности.

Ако се приеме амнистията, ще пропадне България, защото дисциплината въ армията се руши!

Г-да! Къдѣ е тая България? Не виждате ли, че тя днесъ е само едно географическо понятие, безъ никакво вътрѣшно съдържание? Тукъ ли е България, границитѣ на която сж широко разкрити, за да влиза и излиза прѣзъ тѣхъ всѣки другъ, освѣнъ който и да е български гражданинъ. Съзнайте, че една окупирана България не е и не може да се смѣта за самостоятелна страна. Или тя е тамъ, дѣто сѣлзитѣ отново сж потекли въ голѣмо изобилие поради наново настѣпилитѣ страдания и дѣто повече отъ 100 хиляди наши синове, брати, изнемогватъ подъ тежкия режимъ на сѣврѣмения плѣннически животъ, който е пострашенъ и по-мжчителенъ отъ живота на нѣкогашнитѣ римски роби. Или България е въ прѣдѣлитѣ на окаяна Добруджа, дѣто вече се нарежда една чужда администрация, за да тури въ тревога и на жестоко страдание българския националенъ духъ.

Ние си играемъ съ думитѣ, г-да, само за да се дразнимъ, безъ да се досѣщаме, че съ това можемъ да докараме нови изненади отъ нещастия на нещастия и безъ това нашъ народъ. Нека съзнаемъ, че ние дължимъ днесъ да колѣнничимъ прѣдъ тая нещастница, която се нарича България, въ смирено покаяние и да ѝ обѣщаемъ службата на вѣрни и покаяни нейни синове, за да я избавимъ отъ нещастieto, до което ние я доведохме съ нашето безумие.

Дисциплината въ армията щѣла да пострада! За каква дисциплина се говори тукъ, въ сградата на Народното събрание, и вънъ отъ тая сграда? За тая ли дисциплина, която единъ зълъ духъ насаждаше цѣли 32 години, за да ни тласне въ пѣтя на нашата гибель? Азъ видѣхъ тая дисциплина, която отъ 1915 г. подкара синоветѣ на българския народъ съ наведени глави да влѣзатъ въ една нова братоубийствена война, съ сигурната страшна до погносване перспектива да насочи оржикето си противъ синоветѣ и внуцитѣ на своитѣ освободители. (Ръкоплъскане отъ партията на блока. Възражения отъ либералнитѣ групи). Не ми говорете, че въ политиката не трѣбва да се водимъ отъ чувствата. Това е една нещастна мисль, защото моралътъ еднакво е задължителенъ въ общественъ животъ, както и въ частния. Не чувствувате ли сега, че тая дисциплина на една своеобразна политика на интереси безъ чувства и противъ чувствата ни довѣли дотамъ, за да се лишимъ отъ всѣка опорна точка и да не можемъ да намѣримъ въ трагическия моментъ, който прѣживяваме, дѣ да се опремъ. Тая дисциплина ни докара дотамъ, за да се оръщнемъ въ изтрѣбителенъ и противъ силитѣ ни двубой съ всички свободни народи, чрѣзъ които не българското племе, а противъ българското племе обединихме цѣлия свѣтъ.

Но тая дисциплина не можеше вѣчно да продължава. Тя съ страшенъ пукотъ се строши прѣзъ септемврий 1918 г., слѣдъ като погълна стотици хиляди най-жизнеспособни сжщества и натрупа на българския гърбъ непоносими милиардни дългове, а скоро нейното име се разнесе изъ Турция, Австро-Унгария и Германия.

Мисля си, ако бѣ сждено да се разколебае дисциплината ни, прѣди да се добие нѣкаквъ резултатъ за националното ни обединение, което и не можеше да не стане, защо тя не се разколеба намѣсто въ септемврий 1918 г., още прѣзъ септемврий 1915 г.?

П. Даскаловъ: (Възражая)

Н. Цановъ: Въ таквъ случай много страдания щѣха да се избѣгнатъ, и нашата участъ сигурно щѣше да бѣде по-друга, несправнено по-завидна отъ днешната, защото щѣхме да си запалимъ стимулитѣ за едно свѣтло бъдеще. А сега, кажете, съ какво е заслужилъ българскиятъ народъ да бѣде турнатъ на една подсъдима скамейка съ турци и нѣмци? (Ръкоплъскане отъ земеделската и радикалната група).

Д. Кьорчевъ: Не е вѣрно това.

Н. Цановъ: Не, г-да, ние трѣбва да изградимъ друга дисциплина, дисциплината на съзнателната любовъ къмъ отечеството, къмъ близки, къмъ човѣществото, дисциплината на общочовѣшкия моралъ, на задължителнитѣ добри чувства въ политиката, както тѣ сж задължителни за частния човѣкъ. Ние трѣбва да тръгнемъ съ здрави стѣпки къмъ новъ животъ, а затова е нужно да си наложимъ една широка, колкото е възможно по-широка забрана спрѣмо сѣбитията отъ нещастното наше близко минало.

Ние трѣбва да забравимъ и за нарушената дисциплина на фронта. Защото това е резултатъ на изчерпано търпѣние отъ нечовѣшки дълготрайни мжжи и страдания. А какво да кажемъ, ако е вѣрно и това, че да се разколѣбае дисциплината на фронта, сж били струпани отъ противника ни повече отъ 650 сръщу наши 60—70 оржия? Това, обаче, не е важно. За него историята ще си каже думата, макаръ че сжществуватъ за него положителни данни. Важното е, което е и вѣрно, че търпѣнието повсемѣстно е било нѣкъдѣ повече, нѣкъдѣ по-малко, но навсѣкъдѣ изчерпано. Добро-поле се сочи като начало и прѣрѣзъточникъ на разклатената дисциплина. Но това е случайно. Ако не бѣше Добро-поле, щѣше да бѣде Доиранъ, или Черна, или Яребицина, или другадъ нѣкъдѣ. Работата е много проста: голѣмиятъ напоръ отъ противника бѣ насоченъ върху тоя пунктъ. Ако не бѣше Добро-поле, щѣше да бѣде друго мѣсто, но при слабитѣ и изтощени наши сили, при изчерпаното отъ друга страна търпѣние, все нѣкъдѣ щѣше да послѣдва началото на разклащането на дисциплината. Ние тукъ можемъ да витийствуваме за наложителна съпротива, за необходимо търпѣние, за издържливостъ и други такива, но нека прѣнесемъ мисльта си тамъ, на фронта, за да видимъ ония сѣнки отъ човѣшки сжщества, които цѣли години сж стояли подъ градъ отъ куршуми, бомби и гранати, заврѣни при това въ къртични вонещи дупки, изложени на нечовѣшки мжжи и несгоди, и тогава да правимъ своитѣ заключения. Може би, щѣше да бѣде по-добъръ да бѣ възможно да се издържи още малко, още нѣколко дена, като се употребятъ сетни усилия за съпротива. Но на това могатъ да се направятъ други възражения, а азъ нѣмамъ намѣрение да влизамъ въ споръ. Въ всѣки случай никой не знаеше докога е трѣбвало да продължава търпѣнието на фронта. Защото ние не бѣхме господари въ земята си. И имаше основателенъ страхъ тукъ, задъ фронта, че всѣко самостоятелно наше помръдване можеше да ни изложи на нечужди смутове и страдания, прѣдизвикани както отъ вътрѣшни, безумни елементи, така и отъ страна на тогавашнитѣ ни съюзници, които се бѣха настанили здраво въ страната и държаха всичко въ рѣцѣтъ си. Та това тѣ се опитаха да сторятъ и тогава, когато се чувствуваха слаби. Прочее, трѣбва да забравимъ нарушената дисциплина на фронта.

Ние трѣбва да хвърлимъ булото на забравата и върху изстѣплената задъ фронта, защото това е естествена послѣдница на разжсания фронтъ и на разколебаната вече дисциплина, която потискаше душата на въоръжения народъ цѣли три години за една политика, която отъ начало още той не долавяше, а съ течение на врѣмето бѣ съвсѣмъ прѣстаналъ да я разбира или, по-право казано, бѣ започналъ да я схваща като политика съвсѣмъ чужда и по чувство, и по интереси на българския народъ.

Д. Кьорчевъ: Все за чувства разправяте Вие. Ще закарате България въ Бѣлградъ.

Н. Цановъ: Припомнете си само играта съ Добруджа и съ маришкия въпросъ и ще разберете психологията на изтощения въоръженъ народъ.

Ние трѣбва да се помжчимъ да забравимъ некрасивитѣ, признавамъ го това, опити, на ония наши неспокойни глави, които лековѣрно помислиха, че сж намѣрили удобния моментъ да свържатъ своитѣ доста честолубиви фигури съ едно велико прѣобразуване на нашата държава, безъ да схванатъ, че именно тоя моментъ излагаше България по-срѣдъ междоусобнитѣ бъркотии въ нея, да бѣде прѣгазена

и от външни неприятели, за да стане едновременно арена и на едно жестоко отмъщение, което кипи въ душата на балканските ни съседни народи против насъ и което е плодъ на една и съща политика, насаждана доста хитро, кога у насъ, кога у тѣхъ, винаги подъ единъ и същъ прикритъ лозунгъ *Drang nach Osten*. Вие схващате, че моята мисъл тукъ се спира главно върху личността на Стамболийски, който трѣбва да излѣзе отъ своитѣ скривалища, за да заеме запазеното му министерско кресло, та по тоя начинъ, улегналъ неговиятъ неспокоенъ сега духъ, да се прѣдаде на обща работа съ всичкото нужно за единъ държавникъ спокойствие.

Ние трѣбва да хвърлимъ булото на забравата и надъ всички ония политически прѣстѣпления, които по разни подбуди и начини сѣ свързани съ нещастната тая война и които по единъ или другъ начинъ сѣ служили като реакция противъ нея. Въ тая заборава трѣбва да влѣзатъ, разбира се, както осѣдени, така ония, които бѣха подложени на сѣдъ. Това го подчертавамъ тукъ, защото въ числото на послѣднитѣ моята мисъл се слива върху величавата фигура на Радко Димитриевъ, . . .

П. Даскаловъ: Каква величава фигура — единъ прѣдатель!

Н. Цановъ: . . . ако той е още живъ, което ще бѣде голѣмо щастие за насъ, за България, защото кой може да откаже днесъ неговата неоцѣнима полезностъ за каузата на България, която е оставена да виси на въздуха, безъ всѣкакъвъ приятелъ, управницитѣ на която всичко направиха да загуби и своитѣ естествени защитници? Помислете си само — измѣнникътъ Масарикъ днесъ е прѣдседател на републиката на своето вече свободно отечество, а прѣдателятъ Крамаржъ е неговъ министъръ.

Д. Кьорчевъ: Масарикъ не е измѣнникъ, той е една висока личностъ, а Радко Димитриевъ е измѣнникъ.

И. Кирковъ: Българскиятъ народъ познава Радко Димитриевъ. (Протести отъ либералнитѣ групи)

Х. Г. Поповъ: Радко Димитриевъ прѣдаде България, защото отиде да се бие съ руската армия противъ братята си.

И. Симеоновъ: Радко Димитриевъ, ако е живъ, ще се върне, но Радославовъ тамъ ще пукне.

Х. Г. Поповъ: Радко Димитриевъ отиде да се бие за царизма, и вие го величавате.

Д. Кьорчевъ: Руски черносотникъ е той; той е орѣдие на отвратителната руска политика, на която и вие сте орѣдие.

И. Симеоновъ: Имате тупето да говорите! Изкрадохте България, разорихте я — хайдутини!

Д. Кьорчевъ: Карлуково за теб!

И. Симеоновъ: Изядохте България, продадохте я съ турцитѣ заедно! До единъ имате пари тамъ, стотици хиляди. Не се смѣйте, но треперете. Вие ще бѣгате до единъ.

Н. Начевъ: Който иска амнистия, той трепери.

И. Симеоновъ: Нека чака Радославовъ тукъ да му дадемъ амнистия!

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Силно звѣни) Г. Симеоновъ! Моля Ви се!

Н. Цановъ: Всичкитѣ тия прѣстѣпления влизатъ въ законопроекта за амнистия. Азъ бихъ отишълъ още подалечъ, ако вие бихте се съгласили. Прѣдложилъ бихъ амнистия и на всички ония хиляди български граждани, които, осѣдени веднѣжъ, бѣха извадени отъ затворитѣ и пратени на фронта чрѣзъ така нарѣченитѣ изправителни роти и мнозина отъ които намѣриха смъртъта си по бойнитѣ полета, други останаха сакати, а всички взеха участие въ военнитѣ дѣйствия слѣдъ осѣждането имъ.

Х. Бояджиевъ: То е право.

Н. Цановъ: Едно чувство на най-елементарна справедливостъ налага на обществото да прибере отново въ своята срѣда тия свои граждани. Защото мъртвитѣ отъ тѣхъ ще възроптаатъ противъ него, ако бѣдатъ изхвърлени тѣхъ.

нитѣ другари на улицата, слѣдъ като отъ същото общество тѣ бѣха привикани въ най-върховния моментъ да му дадатъ своитѣ усилия, своята кръвъ, своя животъ.

Най-сетнѣ, амнистията така, както е внесена, се налага и отъ съображението да се запази, закрѣпи и засили сегашното блоково правителство, което единствено се налага за настоящия моментъ като най-подходящо. Всички трѣбва съ еднаква грижливостъ да го запазимъ и засилимъ съ неговото попълване. Азъ говоря и на моитѣ другари отъ блока, и на противницитѣ на нашия блокъ.

Д. Кьорчевъ: Вие го разваляте. Стамболийски ще изгони всички ви.

Н. Цановъ: Защото друго правителство днесъ е нежелателно, е невъзможно, е опасно. Всѣко разклащане на блоковото правителство е свързано съ неизмѣрими опасни послѣдци, е свързано съ по-малки или по-голѣми вътрѣшни смутове.

Д. Кьорчевъ: Вие насаждате смутове и тѣ ще дойдатъ.

Н. Цановъ: А всѣки смутъ може да докара за резултатъ най-нежелателнитѣ за насъ усмирители, които въ своето, за жалостъ, още неутихнало и непритѣпено озлобление, злорадо дебнатъ да имъ се прѣдстави единъ такъвъ удобенъ случай, за да дойдатъ въ страната ни и да дадатъ ходъ на своето отмъщение. Внимавайте, г-да, да не би избѣгнатото нахлуване на нашитѣ съседни прѣзъ септември и свързанитѣ съ него злочестини за народа ни да го докараме съ нашето поведение прѣзъ януарий, февруарий или по-сетнѣ, та по тоя начинъ злочестинитѣ да ни дойдатъ въ увеличенъ размѣръ и затова вече съ непоправими послѣдци. Ако продължаваме въ тоя духъ, съ който сме започнали, азъ виждамъ ужасната картина на неотвратимото загинаване на България.

Казва се, че понеже не можемъ да повърнемъ задържанитѣ въ плѣнъ наши дивизии, което не зависи отъ нашата воля и не е въ нашата власть, не трѣбвало да даваме амнистия на тукашнитѣ провинени поради войната злочастници, нѣщо, което зависи напълно отъ насъ. Азъ не разбирамъ тая логика, не разбирамъ каква е тая правда, която, намѣсто да се помъчи да облекчи зависещитѣ отъ нея страдания, иска да мине съ жестоко сърце противъ тѣхъ, защото имало далечъ нѣкъдѣ и други страдания, които не могла да доближи, за да ги облекчи. Не, това е логиката на егоиста, на скѣперника, логиката на жестоко-сърднето. За плѣненитѣ дивизии ще правимъ, както и правимъ всичко зависеще отъ насъ, за да се повърнатъ, а за нещастнитѣ осѣдени и поджидани, жертва на нещастната война, ще гласуваме амнистия, защото това зависи всецѣло отъ насъ. Тоа е гласътъ на правдата, на всевънното човѣколюбие.

Азъ се обръщамъ специално къмъ васъ, г. г. либерали, които съзнателно или несъзнателно станяхте орѣдие на една чужда политика, . . . (Протести отъ либералнитѣ групи)

Д. Кьорчевъ: Не е вѣрно това. Съчинявате. Наставнически тонъ не искаме. (Глъчка)

Н. Цановъ: Вие станяхте орѣдие на една чужда противонародна, противоестествена, противоморална политика, която фалшъ по всички посоки и ни докара до тая задънена улица. Защото кждѣ е днесъ вашиятъ кайзеръ, който ви даваше и не даваше Кавала, който ви позволяваше и не позволяваше да се разправяте наврѣмето съ герцитѣ?

П. Даскаловъ: Ние не сме водили война за кайзера, а за обединението на България. (Ржкоплѣскане отъ либералнитѣ групи) Това бѣше нашата политика и го постигнахме, защото можахме да туримъ нашитѣ войски навсѣкъдѣ, за кждѣто сме мечтали и сме се борили. Радко Димитриевъ е орѣдие, защото той излѣзе да се бори съ орѣжие въ ржка срѣщу българската войска. Тия нѣща трѣбва да се кажатъ, да се знаятъ.

И. Кирковъ: Г. Цановъ чака три години и гледа вашитѣ безобразия, а вие имате нахалността да не го слушате, да го прѣкъсвате, да не му давате възможностъ да се изкаже.

П. Даскаловъ: Радко Димитриевъ е чуждо орѣдие. Ние се борихме за обединението на България. Това е нахално, а това е истината, горчива за васъ.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звѣни)

Н. Цановъ: Вие всички бѣхте чужди ормидия, г. Даскаловъ.

И. Кирковъ: (Къмъ П. Даскаловъ) Това е невъобразимо дебелочие отъ Ваша страна!

П. Даскаловъ: Вие всички се радвахте тогава. Днесъ експлоатирате нещастния български народъ.

Д-ръ Й. Фаденхехтъ: Нещастие, за което вие сте виновници.

П. Даскаловъ: Не сме ние виновниците, вие сте виновниците! (Прѣреkanie между П. Даскаловъ и прѣдставители отъ земледѣлската и радикалната групи)

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни)

Н. Цановъ: . . . Кждѣ е днесъ вашиятъ кайзеръ, който успокояваше на гледъ, а тласкаше въ смѣхъ турците да ви създаватъ разни маришки въпроси, който ви общаваше цѣла Добруджа и я раздѣли на 100 парчета (Възражение отъ либералнитѣ групи), за да обяви надъ нея нѣкакъвъ нечуванъ въ политическата история кондоминиумъ и да ви подхвърли слѣдъ това нѣколко недѣлими парчета, като нѣкакви нещастни трохи отъ богатата негова трапеза; който срѣщу всичко това ви тласкаше безогледно въ чужди земи, за да ви накара да изкопаете неизмѣримо дълбока яма между насъ и нашитѣ съседи, съ които ни е сѣдено по необходимостъ и въ името на истинскитѣ наши интереси да живѣемъ въ миръ и съгласие и да търсимъ винаги срѣдства за разбирателство и взаимностъ?

Д. Кьорчевъ: Това е страшно, което говорите — ще го четатъ въ Българдъ.

Н. Цановъ: Кждѣ е той? Уви, той е вече загубенъ за всички, и за васъ. Него ще го потърси и намѣри само човѣшката съвѣст на днешнитѣ и бѣдащитѣ свободни народи. Вие трѣбва, вамъ се налага — вие го разбирате това много добръ, вие трѣбва да го разберете — да гласувате за нашата широка амнистия, която има за цѣль да заличи поне въ възможния размѣръ бѣдащитѣ и никому ненужни страдания отъ злополучната война.

Обръщамъ се къмъ васъ, непримирими наши лѣви другари, напуснете вашия проектъ, който страда отъ много органически недостатѣци. Докажете веднѣжъ поне съ единъ отрицателенъ вашъ жестъ, че сте рѣшени да дадете своето сътрудничество за едно общо дѣло, което не може да не бѣде и ваше дѣло и което, както и вие желаете, има за цѣль да хвърли булото на забравата върху всички важни и многочислени прѣслѣдвания, свързани съ нещастната война. Защото, г-да, България наистина днесъ е загубена, защото нейниятъ суверенитетъ е една празна дума, каквато впрочемъ стана още когато влѣзохте въ войната, още когато се взеха нашитѣ мини, нашитѣ желѣзници, нашитѣ телеграфи и телефони. Та суверенитетътъ на България щѣше да бѣде проблематиченъ и тогава дори, ако бѣхме излѣзли и побѣдителни съ съюза на нашитѣ съюзници.

Д. Кьорчевъ: Когато Саблеръ даваше комуникета отъ руската легация, тогава имаше суверенитетъ. Тогава тѣснитѣ социалисти протестираха въ Камарата.

Н. Цановъ: Ето защо, главната наша задача днесъ ни налага прѣди всичко да употребимъ дружинитѣ си усилия, да запазимъ България отъ опустошение, което отъ най-малкото невнимание отъ наша страна може да я постигне. (Прѣреkanie между Д. Кьорчевъ и К. Лулчевъ)

Д. Кьорчевъ: Когато говори единъ прѣдставител на партия, много е важно онова, което той казва. Ние ще протестираме. Не ви е срамъ! Това ще се чете, това ще се телеграфира въ съсѣдитѣ и въ Антантата, а тамъ трѣбва да знаятъ, че ние тукъ протестираме противъ извѣстни нѣща.

Н. Цановъ: А запазимъ ли я днесъ невредима, ние съ общи сили ще можемъ да си я повърнемъ обратно и, опрѣни на своитѣ неизблени права, да ѝ прибавимъ откъснатитѣ засега отъ нея нейни родни сестри, като се уповаваме на надеждата, че е дошълъ вече часътъ да възтѣржествува въ свѣта правото надъ силата, че великото послание на великия политикъ-философъ Уйлсонъ ще получи реаленъ изразъ въ живота на народитѣ.

Въ името, прочее, на скѣпнитѣ за България интереси и на нейното прѣди всичко омиротворение, ние ще гласу-

ваме за прѣдложената отъ блока амнистия. (Ржкоплѣскане отъ групитѣ на блока)

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Има думата г. Буровъ.

А. Буровъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Азъ идвамъ на трибуната не за да произнасямъ дълги рѣчи, а за да бѣда по-добръ чутъ. Убѣденъ съмъ, че най-голѣмата полза, която мога да причиня на амнистията, е да съкратя колкото се може повече говоренето, за да се пристѣпи къмъ вотъ.

Въпросътъ за амнистията за мене, за партията, отъ името на която говоря, и за блока, който управлява, е единъ въпросъ прѣдрѣшенъ. За съжаление, констатируемъ, че отъ другата страна този въпросъ е също прѣдрѣшенъ, но въ отрицателна смисълъ. Слѣдователно, аргументацин. усилия, за да се убѣдимъ единъ другъ, ще бѣдатъ, по моето дълбоко убѣждение, работи излишни и единъ излишенъ тормозъ на едно дѣло, което по нашето убѣждение е една политическа и държавна необходимостъ. Затова азъ се задоволявамъ да направя отъ името на нашата парламентарна група слѣдната декларация. Ние смѣтаме амнистията като една политическа необходимостъ въ тая форма и въ тая ширина, въ която тя е прѣдложена. Ние ще гласуваме за тая амнистия. Умоляваме всички, които съзнаватъ положението, въ което се намира нашата държава, които съзнаватъ дълбоката революционна криза, която тя прѣживява, които съзнаватъ грамадната нужда отъ вѣтрѣшенъ миръ и сплотеностъ, да гласуватъ съ съзнанието, че при всичкитѣ неудобства, които може да има въ тая амнистия, тя ще прѣдставлява грамадни прѣимущества съ това, че ще излѣкува една дълбока рана на нашия народъ, рана причинена отъ една политика пакостна и фалирала (Ржкоплѣскане отъ групитѣ на блока)

Понеже сѣ говорили вече 11 души народни прѣдставители, прѣдлагамъ прѣкращение на дебатитѣ.

Нѣкой отъ либералитѣ: Добръ, добръ.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Има прѣдложение за прѣкращение на дебатитѣ. Който е съгласенъ съ това прѣдложение, моля, да си вдигне ржката.

Отъ либералнитѣ групи: Малцинство.

Отъ групата на блока: Болшинство.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Г-да! За послѣденъ пѣтъ ви моля: или имайте вѣра въ мене, или нѣмайте. Моля ви се! Можете да бѣдете увѣрени, че когато бѣде болшинство, то ще бѣде болшинство. Не съмъ азъ, на когото ще повлияе този или онзи, Първанъ или Драганъ, па даже и рускиятъ царъ. (Смѣхъ) Когато е болшинство, ще кажа. Заради това, който е съгласенъ да се прѣкратятъ дебатитѣ, моля, да си вдигне ржката. Малцинство, г-да.

• Има думата г. Апостоловъ.

Обаждатъ се: Нѣма го.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Има думата г. Коларовъ.

И. Кирковъ: Г. прѣдседателю? Въ тази срѣда не разбрахме какво констатирахте: болшинство или меншество.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Малцинство.

В. Коларовъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Слѣдъ Балканската война, слѣдъ прѣтърпѣната отъ българския народъ въ 1913 г. катастрофа, . . . (Глътка)

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни) Моля, тишина, г-да!

В. Коларовъ: . . . новоизбраниятъ Парламентъ почти единодушно даде широка амнистия на провинилитѣ се прѣзъ врѣме на войната въ войнишки и политически прѣстѣпления граждани и войници. Тогазъ въ Парламента нѣмаше страстни дебати; нѣмаше страстни дебати затова, защото Парламентътъ бѣше излѣзълъ непосредствено

из сръдната на народа и той въ оня моментъ изразяваше напълно и точно желанията, волята на народа. Въ 1918 г., слѣдъ повторното поражение на България, слѣдъ повторната катастрофа, прѣживана отъ нея, повдигна се нова смѣтка въпросъ за амнистиране на политическитѣ и войнишкитѣ прѣстѣпления. Е добръ, каква голѣма разлика! Днесъ въ Народното събрание азъ констатирамъ една страшна оппозиция противъ идеята за амнистия. Днесъ въ Народното събрание гласовѣтъ противъ амнистирането на войнишкитѣ и политическитѣ прѣстѣпления сж много по-силни, отколкото бѣха прѣзъ 1913 г. Защо е това? На първо мѣсто това е затуй, защото днешното Народно събрание не отговаря на волята на народа. Днешното Събрание самѣ, въ своето огромно мнозинство, участвало въ погрома на България, съдѣйствувало за поражението на България, не е разположено, нѣма интересъ да даде амнистия за войнишкитѣ и политическитѣ прѣстѣпления. Напротивъ, то самѣ, подъ тежестта на страшнитѣ, на тежкитѣ обвинения за страшното поражение, дири способъ, дири сръдства да стовари отговорността върху чужди плѣщи, и тѣзи чужди плѣщи не могатъ да бждатъ други, освѣнъ плѣщитѣ на народа.

Г. г. народни прѣдставители! Съ голѣма неохота биде сезирано Народното събрание съ въпроса за амнистията. Още въ началото на сесията нашата парламентарна група, вслушвайки се въ гласа на народа, разбирайки дълбокиятѣ причини за масовитѣ прѣстѣпления, извършени прѣзъ врѣме на войната отъ войници и отъ народъ, счете за свой повѣлителенъ дългъ да повдигне и въ Народното събрание, и въ страната, прѣдъ общественото мнѣние, въпроса за амнистията. Тя повдигна тоя въпросъ въ пресата, тя го повдигна въ публичнитѣ събрания, каквито бидоха устроени и продължаватъ да се устройватъ по градове и села. Тя така сжщо взема и инициатива да сезира Народното събрание съ едно законодателно прѣдложение. Азъ трѣбва да констатирамъ, че това законодателно прѣдложение, макаръ и да среща пълно одобрение всрѣдъ една частъ отъ депутатитѣ на Народното събрание, но фактически то ще бжде бойкотирано. То не биде пописано отъ депутати извънъ сръдната на нашата парламентарна група.

А. Ботевъ: Съ чии подписи се внесе тогава, г. Коларовъ?

В. Коларовъ: Моля. — Само по-късно, много по-късно, когато гласътъ за амнистия почна да става все по-силенъ, когато отъ всичкитѣ кжтове на България се вземаха резолюции и обсипаха съ тѣхъ и вѣстници, и Народно събрание, само тогава, когато и въ сръдната на групитѣ отъ управляющия блокъ въпросътъ за внасяне на амнистията се натъкна на значителни затруднения, нашето прѣдложение биде подписано и отъ депутати отъ другитѣ парламентарни групи и то биде внесено въ Народното събрание. Веднага, тъй като Народното събрание вече бѣше сезирано съ въпроса за амнистията, то биде послѣдвано сжщия денъ и отъ законодателното прѣдложение, носещо подписитѣ на прѣдставители отъ управляющитѣ нѣколко парламентарни групи.

Г. г. народни прѣдставители! За насъ е достатъчно удовлетворение, че съ нашето законодателно прѣдложение ние поставихме въпроса прѣдъ Народното събрание. Каква ще бжде неговата сждба, то е другъ въпросъ, но днешното Народно събрание трѣбва да бжде сезирано съ този въпросъ. То трѣбва да бжде сезирано по двѣ съображения: първо, затова, защото амнистията днесъ е едно народно желание, една политическа и народна необходимостъ; на второ мѣсто, затова, защото много е важно днешното Народно събрание да бжде поставено въ положение да се произнесе по амнистията на политическитѣ си другари прѣстѣпници, за да се обрисова по такъвъ начинъ напълно истинскиятъ ликъ на партиитѣ, чиито прѣдставители засѣдаватъ тукъ. И, г. г. народни прѣдставители, азъ трѣбва още отъ началото да констатирамъ, както вече казахъ, че тукъ, въ Народното събрание, гласовѣтъ противъ амнистията сж по-многобройни и по-силни, отколкото оная въ полза на амнистията. Въ продължение на нѣколко дена на тая трибуна се изредиха оратори, които по цѣли два часа и повече отъ два часа атакуваха по всички линии прѣдложението за амнистия на войнишкитѣ и политически прѣстѣпления.

И. Кирковъ: Това направиха само гузнитѣ съвѣсти.

В. Коларовъ: Въ продължение на два часа тукъ привърженицитѣ на политиката, която доведе до поражение

нието на България, се изреждаха, за да атакуватъ каузата на народа. Партиитѣ, които участваха въ погрома на България, които приготвяха систематически пораженията на България, тукъ единодушно атакуваха амнистията. Но тѣ атакуваха не само амнистията, тѣ защитаваха не само своята кауза, тѣ сжщеврѣменно атакуваха и българския народъ въ неговата цѣлокупностъ.

И. Х. Поповъ: Не е вѣрно.

В. Коларовъ: И печално е, че въ тази обща атака се обединиха хората отъ дѣснищата, които носятъ голѣмата отговорност за политиката, която доведе до днешното поражение на България, а така сжщо и хората, които по-видимому прѣдставляваха друга една политика, но, по нашето постоянно твърдѣние, фактически сж прѣдставлявали винаги една и сжща политика. Обединиха се либералнитѣ групи съ демократическата група. Послѣдната бидѣ прѣдставена въ тия дебати въ Народното събрание отъ г. Такева. Но отъ г. Такева, слѣдователно, отъ демократическата група, ние не чухме защита на проекта за амнистията. Въ неговото лице ние видѣхме и чухме единъ отъ най-яркитѣ противници на амнистията. И, г. г. народни прѣдставители, азъ веднага се питамъ, каква ще бжде сждбата на този законопроектъ за амнистията?

Нѣкой отъ земеделѣската група: Тѣ сега ще гласуватъ, г. Коларовъ.

В. Коларовъ: Собствено казано, азъ много не се безспокоя, азъ ни най-малко не се тревожа. Амнистията може да бжде отхвърлена, по всѣка вѣроятностъ, тя ще бжде силно окастрена и ограничена, по начинъ да бжде обезсилена, да бжде фактически унищожена, но нека да се помни, амнистия българскиятъ народъ ще има, ще я добие; ако не я даде днешното Народно събрание, ще я даде друго Народно събрание, ако не я даде едно Народно събрание, ще я даде самиятъ царъ. (Ржкоплѣскане отъ земеделѣската група и групата на тѣснитѣ социалисти)

Д. Петковъ: Теодоровъ ще я даде.

Х. Кабакчиевъ: Амнистия ще има за работницитѣ и селянитѣ, но за васъ ще има народенъ сждъ; това вие да го помните!

В. Коларовъ: Г. г. народни прѣдставители! Всички оратори, които се изредиха тукъ прѣди мене, повече говориха върху своята политика, върху голѣмитѣ политически отговорности, отколкото върху самата амнистия. И това е много понятно. Въпросътъ за амнистия повдигна въпроса за отговорноститѣ. Той ни дава поводъ и възможностъ да подложимъ на прѣцѣнка политиката, по която се е управлявала България. И азъ не мога въ това отношение да не послѣдвамъ примѣра на прѣдшественицитѣ си тукъ, на трибуната. Азъ не мога да не спра върху голѣмитѣ исторически събития, върху тѣхния ходъ, върху идеитѣ, които ги ръководѣха и които доведоха до днешното поражение. Азъ не мога да не припомня първата балканска и българска катастрофа отъ 1913 г. Не мога да не посоча, че тая катастрофа бѣше сжщеврѣменно или по-скоро едно поражение на една политика въ България. Тя бѣше поражение на русофилската политика въ България; тя бѣше поражение на оная политика, която бѣше свързала сѣбинитѣ и бждащето на българския народъ съ политиката на петроградскитѣ управници...

Г. Данаиловъ: На царска Русия.

В. Коларовъ: ... съ политиката на царска обѣсначеска Русия. Разби се тогава една политика, една илюзия; единъ прѣдразсждѣкъ, дълбоко вкорененъ въ душитѣ на българския народъ, изчезна. Русофилскитѣ акции паднаха. Въ замѣна на това, повдигна се курсътъ на нѣмската политика. Германofilството доби възможностъ, видѣ прѣдъ себе си откритъ широкъ пжтъ за развитие; но германofilството бѣше само опаката страна на сжщата националистическа войнствена политика.

Д. Петковъ: Отъ кога датира германofilството въ България?

К. Панайодовъ: Като идея.

В. Коларовъ: Нѣма абсолютно никакво значение това, г. г. либерали.

Д. Петковъ: Вие говорите една работа, която нѣма никакво значение за сѣщността на работата.

В. Коларовъ: Нѣма никакво значение това, защото азъ мисля да очертая прѣдъ васъ произхождението на германофилската, както и на нѣмската идея.

К. Панайотовъ: Отъ кога се произнася думата „германофилство“ въ България? Кажете. То датира отъ 30 години.

В. Коларовъ: Важното е, че слѣдъ поражението на русофилството, германофилството доби възможност да се развива.

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Моля, г. Коларовъ! Часътъ е 6, давамъ 10 минути отидихъ.

(Слѣдъ отидихъ)

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни) Заседанието продължава.

Има думата г. Василъ Коларовъ.

В. Коларовъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Азъ изтъкнахъ прѣди отидиха фалита на русофилството въ България слѣдъ първата катастрофа; посочихъ сжщо, че тоя фалитъ даде възможност да се развие другиятъ клонъ отъ войнствено-националистическото движение въ България, онзи, който върваше, че осъществяването на националнитѣ идеали на България може да стане само съ съдѣйствието на германския империализмъ. Но всички въ оня моментъ трѣбваше да признаятъ — не можеха да не признаятъ — че народната маса бѣше наситена отъ войната и тя не искаше по никакъвъ начинъ да се подаде на една нова войнствена агитация. Изборитѣ, произведени отъ тогавашното правителство, бѣха произведени подъ знамето на обновлението на България, на спокойствието на България. Правителството, либералнитѣ партии, както и другитѣ партии се пазѣха да говорятъ за реваншъ, макаръ че царъ Фердинандъ при демобилизирането на армията бѣше тържествено заявилъ отъ името на националистическитѣ партии въ България, отъ името на българската буржоазия, че нашитѣ знамена се свиватъ за по-благоприятни врѣмена. Идеята за реванша бѣше въ гърдитѣ на всички националисти, на цѣлата буржоазия, но тѣ нѣмаха куража да излѣзатъ съ нея прѣдъ народната маса. Вие ще си припомните, че тогавашното националистическо правителство прѣслѣдваше и даваше подъ сждъ ония български граждани, които се осмѣляваха въ избирателнитѣ и други събрания да разобличаватъ националистическата политика на тия партии и да посочатъ на народнитѣ маси, че подъ булото на обновлението на България, на мирното и спокойно развитие на нейнитѣ сили, се крие политиката на реванша. Но много скоро тая политика трѣбваше да се прояви. Събитията се развива много бързо, по-скоро, отколкото можеше да се очаква, европейската война избухна, а нѣмаше вече никакво съмнѣние, че за всички националистически партии тази война трѣбваше да бѣде поводъ да се осъществятъ великобъжъ завинаги, за послѣденъ пътъ историческитѣ идеали на българския народъ. И макаръ правителството да обяви официаленъ неутралитетъ, и макаръ партиитѣ отъ буржоазния опозиционенъ лагеръ да се придържаха о политиката на неутралитета, фактически всички националистически партии се мобилизираха политически за прѣдстоящата военна акция. Азъ ще припомня главнитѣ актове на тая политическа мобилизация. Страната биде обявена въ военно положение, всѣкакви събрания бидоха суспендирани, на народа биде отнета възможността чрѣзъ живото слово да изказа своята твърда воля да не воюва. Биде въведена цензурата и съ това биде попрѣчено и на свободния печатъ да става изразъ на истинската народна воля. Бидоха поставени военни сждилища, които откриха кампания противъ всичкитѣ партии, граждани и части отъ народа, партизани на една миролюбива политика. Нѣщо повече: колкото повече събитията на западъ назрѣваха, колкото повече военниятъ пламъкъ се приближаваше и обхващаше по-голяма частъ отъ Европа, толкова повече се засилваха приготовленията за прѣдстоящата военна акция. Азъ оставямъ настрана огромнитѣ кредити, които бѣха тукъ гласувани за военни цѣли. Азъ ви посочвамъ на измѣненията на военно-наказателния законъ, на военно-сждебния законъ и на още цѣлъ редъ други закони, които сж въ връзка съ воденето на една война и цѣлата на които бѣше да се обезпечи военниятъ успѣхъ. Военно-сж-

дебниятъ законъ бѣше гласуванъ отъ по-голяма частъ, да не кажа отъ всички депутати на буржоазнитѣ партии. Военно-наказателниятъ законъ биде отложенъ, но веднага слѣдъ мобилизацията той биде прокламиранъ чрѣзъ министерско постановление по силата на чл. 47 отъ конституцията. Съ военно-сждебния и военно-наказателния закони, така пригодени, войнственитѣ партии се надѣваха да съумѣятъ да държатъ здраво българския народъ и българския войникъ въ своитѣ ржци, да не позволятъ да се повторятъ събитията отъ 1913 г. За тая цѣль наказателнитѣ санкции бидоха усилены по единъ невъзможенъ начинъ. Отъ 44 нови прѣстѣпления, каквито бѣха прѣдвидени въ новия военно-наказателенъ законъ, 25 се назоваватъ съ смъртно наказание. Очевидно е, че българската буржоазия се готвѣше съ огънь и кръвъ да прѣдотврати единъ възможенъ неуспѣхъ, една възможна съпротива на българската войска.

Г. г. народни прѣдставители! Всички тия мѣрки бѣха тогава необходими. Защо бѣха необходими? Тѣ бѣха необходими затуй, защото народната маса бѣше противъ войната, тя не искаше да чуетъ за никаква война; тѣ бѣха необходими затова, защото управляющето машинство не виждаше другъ способъ, за да сломи народната съпротива, освѣнъ военното положение, военнитѣ сждилища, военната цензура и смъртнитѣ наказания. Но ако тая политика на тероръ и на изнасилване волята на българския народъ днесъ свърши съ едно поражение, толкова по-голяма, толкова по-страшна е отговорността върху ония партии, които прибѣгнаха къмъ нея. Мобилизацията биде обявена. България се обяви твърдѣ скоро на страната на една отъ воюващитѣ групировки. И веднага съ тоя актъ почна кървавото дѣло на българското военно-полево правосждие. Повдигнаха се веднага политически процеси противъ отдѣлни лица, противъ цѣли парламентарни групи, за тѣхното убжждение, за тѣхното рѣшение да се борятъ противъ войната. Противъ парламентарната група, изъ чиято срѣда изхождамъ азъ, биде повдигнато углавно прѣслѣждане за измѣна, за подстрѣкательство противъ държавната властъ и въоръжената сила заради това, защото тя има куража въ навечерието на мобилизацията да излѣзе прѣдъ българския народъ и открито да му каже истината, дѣйствителността, която настѣпваше. Съ единъ манифестъ, отправенъ къмъ българския народъ, нашата парламентарна група го прѣдупрѣждаваше за прѣдстоящата намѣса на България въ войната и за страшнитѣ опасности, на които той ще бѣде подхвърленъ и изложенъ, ако се подаде, ако се подчини на войнственото рѣшение на правителството.

Г. Данаиловъ: Не го видѣхме.

В. Коларовъ: Г. Данаиловъ казва, че не го видѣлъ. Той може този упрѣкъ да отправи къмъ други групи; колкото се отнася до нашата група, той е съвършено несъстоятеленъ.

Г. Данаиловъ: Азъ само така казахъ.

В. Коларовъ: Позивътъ биде прѣснатъ, слѣдъ като биде опитано да бѣде напечатанъ въ „Работнически вѣстникъ“, въ толкова екземпляри, въ колкото бѣше отпечатанъ. Това не стига. На цѣлата наша парламентарна група сждебнитѣ власти туриха ржка; членове отъ нея бидоха веднага арестувани, бидоха разкарвани съ дни отъ роднитѣ си мѣста къмъ София; въ домоветѣ имъ бидоха извършени обиски, биде изработенъ обвинителенъ актъ. Прѣслѣдванията отидоха и по-нататѣкъ. На таква бидоха изложени отдѣлни социалъ-демократи по цѣлата страна; социалъ-демократи отъ Самоковъ бидоха сждени и осждени безъ никаква вина, като подстрѣкатели на бѣднитѣ войнишки жени въ Самоковъ, подстрѣкательство, което се изразяваше само въ тѣхното физическо присжствие въ гр. Самоковъ. На политически прѣслѣдвания бидоха подхвърлени така сжщо и хора отъ другитѣ парламентарни групи, специално хората отъ земеделската парламентарна група, за разпространение на една брошура, въ която се прѣдаваше разговорътъ на г. Стамболийски съ царъ Фердинанда въ оня моментъ. Прѣслѣдванията продължиха и противъ войници, които още въ началото на мобилизацията и войната сж липсали или сж манкирали на военната дисциплина. И прѣслѣдванията бѣха страшни, и отмищението бѣше грозно: разстрѣлваха се безмилостно войници за най-малки нарушения на дисциплината; разстрѣлваха се почти безъ сждъ; по заповѣдъ, по внушение.

Но прѣслѣдванята продължиха по-нататък съ развой на войната, съ затѣгането на войната, съ увеличаването на поводите за недоволство както всрѣдъ народа въ страната, така и всрѣдъ войскитѣ на фронта. Г-да! Прѣзъ врѣме на войната имаше маса войнски дезертирания, имаше маса актове на бѣгство, маса актове на нахърнение военната дисциплина, на неизпълнение военнитѣ заповѣди. Нѣма никакво съмнѣние, че всичко това съставляваше прѣстѣпление, нѣма никакво съмнѣние, че военното началство и военнитѣ сѣдилища не можеха да не реагиратъ противъ това, но така сѣщо нѣма никакво съмнѣние, че тия факти бѣха твърдѣ симптоматични — тѣ доказваха за всѣкого колко малко популярна бѣше войната, въ която биде хвърленъ българскиятъ народъ, колко малко народътъ жадуваше да дава нови жертви за осмѣствяване националнитѣ идеали, слѣдъ като веднѣжъ отъ сѣщата българска националистическа буржоазия той биде заведенъ на една страшна касапница, свършила съ единъ воененъ погромъ. Прѣстѣпленията особено зачестиха, когато войната даде възможность както на българската буржоазия въ тила, така сѣщо и на военното началство на фронта да проявятъ своитѣ високи патриотически добродѣтели. Тукъ, въ тила, прѣди обявяването на войната и веднага слѣдъ нейното обявяване почна оргия на всеобщъ безразсѣденъ, безграниченъ грабежъ. Гласуванитѣ милиардни кредити, огромни суми, необходими за издрѣжката на армията и воденето на войната, дадоха възможность да потече златна манна за българската буржоазия, за българската бюрокрация, за всички, които имаха възможность чрѣзъ властта, непосредствено или посредствено, да се обогатятъ. Военнитѣ доставки, вносътъ и износътъ на стоки, реквизицията, изземванията и всичко друго, което тогавашнитѣ условия правѣха наложително, необходимо, даде възможность и на банкювъ, и на търговски, и на индустриаленъ капиталъ, и на цѣлъ редъ още ескроци и мошеници изъ срѣдата на високата гражданска и военна бюрокрация да грабятъ безразборно, да грабятъ държавни срѣдства, общински срѣдства, да грабятъ непосредствено и народа. Нѣма нужда да описвамъ тази оргия — тя на всички е извѣстна. И резултатътъ отъ нея, практическитѣ резултатъ, е днесъ налице: благодарение на нея, въ България се създаде незначителна, но твърдѣ богата капиталистическа класа, разполагаща съ много милиони, съ много материални срѣдства за владичество надъ народа. Българската буржоазия влѣзе по пѣтя на американскитѣ милиардери, създадоха се нови милионери, но и архимиллионери, създадоха се банки, акционерни дружества, въ които — за това има официални доказателства — бидоха пласирани резултатитѣ отъ този грабежъ, който възлиза на много стотици милиони. Но грабежътъ, г. г. народни прѣдставители, въ тила бѣше едната страна на една политика, а другата страна на сѣщата политика бѣше: на първо мѣсто, изоставянето на народнитѣ маси въ тила безъ всѣкаква грижа, хвърлянето на народнитѣ маси въ една страшна мизерия, увеличението на тѣхното бѣдствие, направянето тѣхния животъ не само труденъ, но и невъзможенъ, и на второ мѣсто, прѣстѣпното прѣнебрѣжение къмъ нуждитѣ на армията на фронта. Армията биде оставена да гладува, биде оставена гола и боса, армията биде изложена на страшни физически страдания, които сѣхъ първитѣ условия, прѣдусловията за развитието на една специфична прѣстѣпность на фронта. Ето, това бѣше дѣлото на българскитѣ капиталисти въ тила. Но на фронта твърдѣ скоро, съ развой на военнитѣ събития, се прояви така сѣщо и голѣмата кадреность, голѣмата стратегическа и тактическа способностъ на българскитѣ високи началници. На р. Черна, около р. Черна биде почната офанзива, луда офанзива, която коштува десетки и десетки хиляди крѣвави жертви, дадени отъ българскитѣ нещастни войски, офанзива, която биде послѣдвана отъ контра-офанзива, която пъкъ отъ своя страна не само причини крѣвави жертви, паднали на бойното поле, но даде възможность да се разстрои окончателно дисциплината въ армията, да се разколебае, да се подкопае вѣрата на войника въ началника и да се проявятъ масови нарушения на военната дисциплина. Но, г. г. народни прѣдставители, слѣдъ печалнитѣ събития при р. Черна, кого българската буржоазия, кого българското правителство и високото военно командуване постави отговоренъ за тѣхъ? Тамъ паднаха, споменахъ, десетки хиляди жертви. Кой воененъ началникъ биде привлеченъ да отговаря за това страшно прѣстѣпление? Кой генералъ отговори съ своята глава за тия прѣстѣпления? Нищо генерали, нито полковници бидоха привлечени да отговарятъ. Въ замѣна на това, съ стотици български нещастни войници дадоха главитѣ си. Воен-

ното правосѣдие намѣри, че единствениятъ виновникъ за поражението при Черна и за жертвитѣ при Черна е пакъ българскиятъ войникъ. Биде повдигнатъ процесъ и противъ високи военно-началници, но това слѣдствие и до днесъ стои заключено въ нѣкое чекмедже, и до днесъ то не е видѣло бѣлъ свѣтъ, защото слѣдствието би доказало, че сѣхъ отговорни най-високитѣ военно-началници. Военнитѣ сѣдилища на фронта продължаваха да дѣйствуватъ, засилваха своето дѣйствие; военнитѣ сѣдилища и въ стара България не останаха назадъ, и тѣ издаваха драконовски присѣди, и тѣ осѣждаха на смъртъ и на дългогодишни тежки наказания. Кого? Високи началници и високи прѣдставители на политиката на грабежа и на разбойничество въ страната? Далечъ отъ това. Тѣ сѣдѣха бѣдни войници, тѣ сѣдѣха нещастни жени, жени на войници и на бѣдни граждани, сѣдѣха ги затова, защото тѣ не можеха да задържатъ своето негодувание прѣдъ грабежитѣ и прѣстѣпленията, извършвани на тѣхенъ грѣбъ, тѣ не можеха да не негодуватъ, да не протестирайтъ противъ гладния режимъ, на който бѣха подхвърлени. Г. г. народни прѣдставители! Архивата на военно-полевитѣ сѣдилища е една срамна страница отъ управлението на българската буржоазия. Никого управлящата класа не е влагала, не е проявявала толкова егоизмъ, толкова злоба и отмѣстительность къмъ своитѣ жертви, колкото българската буржоазия прѣзъ врѣме на тая война.

Нѣкой отъ групата на тѣснитѣ социалисти: Вѣрно.

В. Коларовъ: Военно-полевитѣ сѣдилища осѣдиха съ десетки и стотици жени, нѣкои отъ които и до днесъ гниятъ въ затворитѣ, затова, защото сѣхъ имали куража не, а затова, защото сѣхъ били поставени въ необходимостъ да дойдатъ прѣдъ властта да викатъ прѣдъ нея, че тѣ сѣхъ гладни, че тѣмъ несправедливо се отказва помощъ и че трѣбва да имъ се даде хлѣбъ, за да могатъ да живѣятъ. Голѣмитѣ, масовитѣ прѣстѣпления, съ които се занимавахъ военно-полевитѣ сѣдилища, бѣха прѣстѣпления на войншкитѣ жени, извършени прѣдъ комитетитѣ за подпомагане на войншкитѣ сѣмейства, бѣха прѣстѣпления на войншкитѣ и други жени, извършвали прѣдъ районни и други комитети по прѣхраната въ страната, бѣха прѣстѣпления, извършвани отъ жени прѣдъ кметствата, прѣдъ прѣдставителитѣ на административната и военната власть, въобще прѣдъ официалнитѣ прѣдставители на народа въ она моментъ, които държеха въ ръцѣтъ си съдбинитѣ на народа и които единствено имаха възможность да помогнатъ, да облекчатъ положението на голя нещастенъ свѣтъ. Но прѣдставителитѣ на българския народъ въ она моментъ, властнитѣ отъ всички степени на управлението треперѣха само прѣдъ вида на тая колосална огромна нищета и прѣдъ присѣствието на тая голѣмъ протестъ, който излизаше отъ гърдитѣ на нещастния народъ. Тѣ отмѣщаваха, като ги даваха подъ сѣдъ, а сѣдилищата, въ името на авторитета на властта и на закона, виждаха вина само въ жертвитѣ, които отплащаха за мизерията, въ която други ги бѣха хвърлили.

Г. г. народни прѣдставители! Прѣзъ настоящата година, когато гладътъ бѣше взелъ неимоверни размѣри, когато въ извѣстни мѣста, въ нѣкои градове, органиитѣ на продоволствието бѣха заявили на народа, че тѣ не могатъ вече да го продоволствуватъ, че тѣ го изоставятъ на собственитѣ негови грижи, както бѣше това въ Пловдивъ, както бѣше въ всичкитѣ градове, изъ срѣдата на тая страждуща народна маса се издигна стихийно една вълна, която отиде да протестира и да иска. Тая вълна, тая маса не бѣше организирана, не бѣше подстрѣжавана, както се щѣше на прѣдставителитѣ на властта да бѣде; тя сама, движена отъ нуждата, отъ крайната нужда, излѣзна на улицата, отиде прѣдъ кметствата, прѣдъ помѣщенията на комитетитѣ, за да иска, за да протестира. Бидоха извършени извѣстни „нарушения на обществения редъ“. Въ Сливенъ паднаха жертви отъ страна на народа. Въ Пловдивъ, така сѣщо, прѣдставителитѣ на града, кметътъ на града, насочи пушка, прати куршумъ въ гърдитѣ на майката на единъ войникъ, който умрѣ. Властта се намѣси, и правосѣдието трѣбваше да ги каже своята дума. То намѣри отговорницитѣ въ самитѣ жени; то арестува 70 жени, държа ги въ ареститѣ и затворитѣ, изложени на страшни поругания и лишения продължително врѣме. Но правосѣдието не намѣри за възможно да тегли подъ отговорность или да сложи ржката си да ограничи свободата на кмета на града, на най-голѣмия мошеникъ, който съществуваше въ свѣта и който въ она моментъ бѣше убиецъ; кметътъ и

до днес е свободен от отговорност по убийството, по престъплението, което извърши в този момент.

А. Христов: Обърнете вниманието на г. министра на правосъдието.

Министър Н. Мушанов: Осъден е.

В. Коларов: Той е осъден, г. министре, по друго много незначително престъпление, а хилядите други престъпления, които е извършил, и досега стоят не само отчасти разкрити, а по-голямата част неразкрити, във всеки случай ненаказани.

Въ същото време правосъдието насочи своето внимание против политическите течения въ страната, които бяха от естество да подкопаят престижа на войнствената политика. Ние никога не сме крили, че сме били против войната, и сме против нея. И преди войната, и през всичкото време на нейното трайно ние останаме непримирими нейни противници. Ние дирехме възможност навсякъде, както въ Народното събрание, тъй също и въ пресата, тъй също и средъ народа, да кажемъ нашата дума противъ войната. Е добръ, въ тоя актъ на политическа пропаганда, право на каквато ние имаме по силата на нашата конституция, властта и военниятъ съдилища видяха едно страшно престъпление и тѣ почнаха прѣсѣдванията противъ членоветъ на Социалъ-демократическата партия, противъ нейнитѣ организации, противъ нейнитѣ прѣдставители въ Парламента, прѣсѣдвания дивни, безчовѣчни, които бѣха само политически, чисто политически прѣсѣдвания на политическитѣ убѣждения. Подъ булото на това, че Социалъ-демократическата партия въ България проповѣдвала хвърляне на оръжието, прѣдаване на войницитѣ, нашата партия биде подложена на единъ изключителенъ режимъ, който отиде дотамъ, че главното командуване издаде специални тайни циркуляри за издирването на всички социалъ-демократи въ войската и за тѣхното прѣсѣдване и наказване само по силата на факта, че тѣ сѣ такива.

Х. Кабакчиев: Имаше съ десетки окръжни.

В. Коларов: Главното командуване отиде дотамъ, че въ своя бѣсъ противъ Социалъ-демократическата партия, внесе най-големия елементъ на разложение и на деморализация въ армията, като въведе института на шпионажъ, на тайно прѣсѣдване, на провокаторство, институтъ, който се прѣвърна въ една страшна мръжа, която бѣше обхванала всички войсковы части. По схващането на главното командуване, подкрѣпено и насърчавано въ това направление отъ прѣдставителитѣ на политическата власт, най-високата добродѣтел на войника е да шпионира своя другаръ. По неговитѣ схващания, другарството въ армията, задущевността въ отношенията между войницитѣ, братскитѣ и сѣрдечни отношения между началство и войска не сѣ елементъ на дисциплина; тѣ трѣбва да бѣдатъ унищожени и замѣстени съ чувство на недовѣрие, на прѣсѣдване, на шпионажъ. И главното командуване отиде дотамъ, че общаваше и даваше парични награди и ордени на оргнитѣ на шпионажа средъ българската армия. И противъ тая система на развращение и деморализация, система на разложение въ армията, система, която биде разкрита и въ Народното събрание, ние не чухме, г. г. народни прѣдставители, гласъ на протестъ изъ срѣдата на буржоазнитѣ партии. Като-че-ли всичкитѣ виждаха въ този режимъ и въ тая система единственото сѣдство да спасятъ започнатата и почнала да става твърдѣ опасна страшна кървава игра съ българския народъ. Г. г. народни прѣдставители! Съ стотици и стотици войници социалъ-демократи станаха жертва само на своето политическо убѣждение: бидоха осѣдени на смъртъ, бидоха осѣдени и на тежкъ многогодишенъ затворъ, въ който и до днесъ повечето отъ тѣхъ продължаватъ да гниятъ; бидоха осѣдени зтова, защото на фронта получавали своя партиенъ органъ, бидоха осѣдени зтова, защото отъ фронта пращали помощъ за подкрѣпа на своя партиенъ вѣстникъ, партиенъ органъ, който излизаше въ София, цензуриранъ подъ контрола на правителството и на военната цензура; бидоха осѣдени на тежки наказания войници зтова, защото тѣ сѣ разкрили своитѣ социалъ-демократически убѣждения прѣдъ своитѣ другари. Азъ, г. г. народни прѣдставители, трѣбва само да ви спомена за прѣсѣдванията противъ членоветъ на нашата парламентарна група, за които при другъ единъ случай азъ казахъ нѣколко думи повече. Азъ съмъ длъженъ, обаче, и по тоя поводъ да ви посоча, че днесъ, когато всички голѣми престъпници отъ тила

и отъ фронта, голѣмитѣ погромци, автори на катастрофата, убийци на цѣлия български народъ, сѣ още свободни, свободно се разхождатъ, а нѣкои отъ тѣхъ, съ съгласието на правителството, напуснаха страната — въ тоя моментъ социалъ-демократическитѣ народни прѣдставители още седятъ въ затвора зтова, защото сѣ били социалъ-демократи зтова, защото не сѣ свѣрили да изповѣдатъ своитѣ политически убѣждения, не сѣ се страхували да кажатъ, когато сѣ имали възможностъ и дѣто сѣ имали възможностъ, че политиката на българската буржоазия, на българския национализъмъ ще доведе страната до една катастрофа, не сѣ се посвѣрили да кажатъ на народа прѣдварително онова, което днесъ е единъ общо-признатъ фактъ.

Азъ чувамъ въ Народното събрание гласове, силни гласове противъ амнистията, чувамъ гласове противъ амнистирането на тѣ нареченитѣ подстрѣкатели. Е добръ, г. г. народни прѣдставители, социалъ-демократитѣ обикновено се титулуватъ, квалифициратъ като подстрѣкатели. Буржоазията вижда въ социалъ-демократитѣ пропагандатори, разпространители на извѣстни идеи, тя ги квалифицира като подстрѣкатели, и днесъ, насочвайки своитѣ усилия противъ амнистирането на тѣ нареченитѣ подстрѣкатели, фактически буржоазията иска да изключи отъ амнистията именно прѣсѣдванитѣ социалъ-демократи. Г. г. народни прѣдставители! Азъ припомнямъ, че отъ това мѣсто (Сочи министерската маса) г. Малиновъ, като министъръ-прѣдседателъ, спомена за присѣдитѣ, издадени срѣщу Георги Димитровъ и Тодоръ Лукановъ, какво по тѣхъ имало много да се каже. Да, има много да се каже. Ние това го казваме. Обаче азъ трѣбва да констатирамъ, че тукъ едно болшинство отъ народни прѣдставители се обявява противъ амнистирането на Георги Димитровъ и Тодоръ Лукановъ.

Г. Данаиловъ: Не бѣше въпросъ за амнистия тогазъ.

В. Коларовъ: Г. г. народни прѣдставители! Народниятъ прѣдставителъ отъ нашата група Коста Ципорановъ, даденъ подъ сѣдъ за същото „прѣстѣпление“, заедно съ други 32 души социалъ-демократи, и до тоя моментъ, вече близо една година, лежи въ прѣдварителенъ затворъ. На свобода се пуснаха хора, на които се иска смъртно наказание, подъ гаранция се пуснаха хора, извършили дѣйствителни и страшни престъпления, а за социалъ-демократитѣ, измежду които има нещастни жени, които се обвиняватъ само въ това, че сѣ чели, видѣли единъ позивъ, който отъ военната властъ е счетенъ за прѣстѣпение, тия нещастни хора, само защото сѣ социалъ-демократи, се държатъ до денъ днешенъ въ затвора; за тѣхъ нѣма милостъ, за тѣхъ нѣма гаранция, законътъ не позволявалъ да се пуснатъ подъ гаранция.

Г. Данаиловъ: Това е по закона на Бисмарка.

В. Коларовъ: Г. г. народни прѣдставители! Законътъ не позволява да се пуснатъ подъ гаранция и хора, които се обвиняватъ въ прѣдательство. Народниятъ прѣдставителъ д-ръ Георгиевъ, отъ либералната група, се обвинява за прѣдательство по чл. 111 отъ наказателния законъ, и той е пуснатъ на свобода подъ гаранция.

К. Досевъ: Не е вѣрно, че се обвинява за прѣдательство. Отмѣнено е. Не се доказа това.

В. Коларовъ: Е добръ, за народния прѣдставителъ социалъ-демократъ и за неговитѣ другари социалъ-демократи нѣма пушане на свобода! Азъ ви припомнихъ това, за да разкрия прѣдъ васъ фалша, лицемѣрието, което обикновено проявяватъ и политическата, и съдебната власти, когато е дума за нашата партия. Трѣбва да ви припомнимъ единъ отъ голѣмитѣ, важнитѣ аргументи, които прѣдседателътъ на Пловдивския военно-полеви сѣдъ изтъкваше въ своето искане за вдигане депутатския имунитетъ отъ Коста Ципорановъ. Този аргументъ бѣше слѣдниятъ. Той казваше: „Не забравяйте, че заедно съ Коста Ципорановъ се обвиняватъ още 32 души граждани и гражданки, и ако вие не разрешите да се сѣди Коста Ципорановъ, като народенъ прѣдставителъ, вие ще станете причина да лежатъ невинно въ прѣдварителенъ арестъ въ затвора още други 32 души обвиняеми.“ Същиятъ аргументъ биде изнесенъ отъ тая трибуна и отъ прѣдставителя на Народната партия. Но азъ трѣбва да ви кажа, че и слѣдъ три мѣсеца отъ тогава това дѣло не се насрочи, тия хора не се пушатъ подъ гаранция и никой не знае какъ ще се рѣши тѣхната участъ. И позволете ни, г. г. народни прѣдставители, при такива факти не само да се съмнѣваме въ

чистоплътността на дѣлата на българското военно правосъдие, но и да кажемъ, че ние сме си съставили убѣждението, какво у насъ военното правосъдие не е никакво правосъдие. То е подигравка съ правосъдието; то съставлява позоръ за единъ свободенъ народъ, за една свободна нация; то е правосъдие, органъ, орѣжие въ ръцѣтъ на висшата властъ, която чрезъ него прѣслѣдва, наказва и убива своитѣ политически противници, а отъ друга страна спасява своитѣ политически и класови приятели и съдружници.

Г-да! Прѣстѣпленията особено зачестиха къмъ края на войната и се прѣвърнаха въ едно стихийно масово явление при нейния край. Колко хора напуснаха фронта, колко войници се явиха въ юго-западния край на България и задигнаха и насочиха орѣжие противъ правителството на страната? Тѣ сѣ десетки, десетки хиляди. Обвиняватъ цѣли двѣ дивизии, или огромната частъ отъ тия дивизии, въ прѣдательство, защото тѣ напуснали и открили фронта, прѣдали военно България. Обвиняватъ десетки хиляди други войници, че тѣ извършили бунтъ противъ законно-установената властъ въ страната. Г-да! Но тия дивизии, върху които се сипятъ подобни обвинения, тия войници, на които се иска тежко наказание, та тоя с българската войска. Тия войници и тия дивизии цѣли три години прѣкараха въ окопѣтъ. Тѣ се биха и много отъ тѣхъ, голѣма частъ отъ тѣхъ, сѣ проявили храбростъ и издръжливостъ; тѣ сѣ награждавани за това. Защо тогава тѣ не бѣха прѣстѣпници? Задавате ли си въпроса, защо сега станаха прѣстѣпници и дали тѣхното прѣстѣпление се крие въ тѣхната зла воля? Никакво съмнѣние не може да има, че тия прѣстѣпления сѣ въ връзка съ едно създадено положение, резултатъ на продължителна война, резултатъ на истинскитѣ и страшни прѣстѣпления, извършени въ продължение на три години, за смѣтка на народа тукъ въ тѣла, а сѣщо и на фронта. Въ продължение на три години тази политика на грабежъ, на разсипничество, на прѣнебрѣжение на прѣстѣпленията, на прѣнебрѣжение нуждитѣ на народа, на войската и на войника, тази политика намѣри своето отмъщение. Тя не можеше да свърши съ друго, освѣнъ съ погромъ; тя не можеше да има другъ край, освѣнъ да повдигне противъ себе си масата войници, цѣлата армия и цѣлия народъ. Цѣлата армия негодува и напразни сѣ вашитѣ усилия да раздѣлите армията на прѣдатели и патриоти. Не ще успѣете да отдѣлите втора и трета дивизии и да ги противопоставите като прѣстѣпници на останалитѣ части на българската армия, която е изпълнила до край своя отечественъ дългъ. Напразни сѣ тия усилия, защото това е сѣщата армия, сѣщиятъ народъ, който еднакъвъ е търпѣлъ сѣщитѣ несподоби и който, поставенъ при условия, при които сѣ дѣйствували втора и трета дивизии, щѣше да извърши сѣщото прѣстѣпление, сѣщото нѣщо. Азъ зная, че въ легендата за прѣдательството на фронта, която, за жалостъ, отчасти намѣри подкрепа и въ прѣдставители и въ оратори отъ блока въ лѣво, тая легенда е едно съчинение, повикано само да измие прѣстѣплението, отговорността отъ плещитѣ на ония, на които тя дѣйствително тежи. Колко е лесно, г. г. народни прѣдставители, слѣдъ като три години си водилъ една политика, която разорява, убива, изнемощава, деморализира, слѣдъ като послѣдствията на тази политика приближава да се проявятъ, слѣдъ като катастрофата неизбежно иде, защото катастрофата щѣше да дойде и безъ Добро-поле, щѣше да дойде и безъ Радомиръ — тя идѣше съ една желѣзна необходимостъ и нищо, никаква властъ не бѣше въ състояние да я прѣдотврати, както нищо не биде въ състояние да я прѣдотврати въ Германия и въ Австрия, много по-добъръ и по-силно организирани отъ насъ държави — колко лесно е, казвамъ, за прѣдставителитѣ на тази политика при послѣдния моментъ да се уловятъ о единъ частиченъ фактъ, който е логическа послѣдница отъ тѣхнитѣ дѣла, и да кажатъ: „Ето ви виновницитѣ, ето ви прѣдатели; ние, които три години безчинствувахме, крадохме, разорявахме, убивахме, мѣчихме, изтезавахме, ние не носимъ отговорността за това; отговорницитѣ сте вие, жертва на нашата политика, вие, които въ послѣдния моментъ нѣмахте достатъчно сили, за да устоите, за да продължавате да бѣдете слѣпи орѣдия на нашата политика на кръвъ и разорение.“ Лесно е това и затова сѣществувала такова единодушие между всички, които чувствуватъ своята политическа отговорностъ, лична отговорностъ за нещастията, сполѣтъли България. То е лесно, но то не може да мине, то е много прозрачно.

И. Кирковъ: Истината е тънка като косъмъ, но никога не се къса. Тѣ могатъ да се противопоставятъ на нея, но всѣкога ще бѣдатъ изболчени отъ нея.

В. Коларовъ: Вие говорите за прѣдаване на фронта, вие не се подвоумявате да хвърлите, да стоварите едно позорно петно върху армията и народа; вие, които себе си титулувате тукъ голѣми патриоти и националисти, вие, които обикновено пѣте хвалебни пѣсни на армията, не се подвоумявате да стоварите това, защото работата е да омиеете своето лице, да изперете своитѣ кирливи ризи. Но, г. г. народни прѣдставители, азъ трѣбва тукъ съ възмущение да констатирамъ, че по единъ такъвъ важенъ въпросъ, който засѣга политическата отговорностъ на цѣли партии, на една обществена класа, по единъ такъвъ актъ, който може да служи като мѣрило за полезността или вредността на тази политика, не се изнася никакъвъ сериозенъ аргументъ, не се привеждатъ никакви фактически данни, които да бѣдатъ отъ естество да се хвърли свѣтлина върху събитията отъ 14 и 15 септември на Добро-поле.

Д-ръ В. Черневъ: Защото нѣма кой да назначи анкета.

В. Коларовъ: Г. г. народни прѣдставители! Когато вие смѣете да хвърлите укори върху войницитѣ, които се биха тамъ, защо вие не излъзохте тукъ да ни кажете колко жертви дадоха тия дивизии при Добро-поле? Вие хвърляте укоръ върху втора дивизия. Но знаете ли колко хора оставиха тѣ въ тия дни на изпитание на фронта при Добро-поле, знаете ли, колко души се върнаха отъ тамъ здрави и читави въ своята родина? Въ една армия, войсковитѣ части на която даватъ огромни кървави жертви на фронта, на бойната линия, тѣ не сѣ прѣдатели, тѣ не сѣ измѣнници, тѣ не прѣдаватъ фронта, тѣ сѣ само поразени, тѣ сѣ разбити отъ една по-голѣма сила, отъ една по-голѣма мощъ. Вие говорите за 29-й полкъ, за 11-й полкъ, за полковетѣ на Пловдивската дивизия? Е добръ, тия полкове се върнаха жалки остатѣци отъ нѣколко стотици или десетки хора.

Нѣкой отъ групата на тѣснитѣ социалисти: Отъ 29 полкъ се върнаха 142 души.

В. Коларовъ: Грамадната частъ е загинала тамъ намѣстото, друга частъ — ранени, не сѣ успѣли да се спасятъ съ бѣгство.

Нѣкой отъ групата на тѣснитѣ социалисти: И ги обвиняватъ въ прѣдательство!

В. Коларовъ: Единъ воененъ погромъ, който е погромъ на стратегия, погромъ на политика и който коштува грамадни кървави жертви на сражаващитѣ се войски, вие искате да го прѣвърните въ едно прѣдательство, въ най-тежко прѣстѣпление на участвуващитѣ въ тия сражения. Е добръ, това нѣма да мине. Вие нѣмате куража да прѣдставите числото на жертвитѣ. Вие ще намѣрите на Добро-поле паднали съ десетки и стотици офицери, стотици и хиляди войници, а нѣмате куража да изнесете тия числа прѣдъ насъ. И високото началство мълчи. Защо то не излъзе съ подробно освѣтление по въпроса? Защо не ни каже то какви мѣрки е взело, за да прѣдотврати една военна катастрофа? Г-да! Началници отъ фронта твърдятъ — то навѣрно ще добие свободата въ извѣстенъ моментъ да излъзатъ и прѣдъ публичността да кажатъ — какво тамъ, на Добро-поле, българското началство е било много добръ освѣдомено върху проектитѣ на неприятеля. Седмци прѣди катастрофалния день, прѣди деня на офанзивата, полкови командири сѣ забѣлѣзали концентрация на войски, донесли на високото началство и сѣ искали мѣрки. Високото началство е отговорило: „Нищо подобно нѣма; това сѣ само транспорти не на войски, а на тилови части, на маларичнитѣ болни; слѣдете за противника.“ Когато оставатъ само два или три дена до офанзивата и началници на фронта тръпнатъ, защото за тѣхъ е яснѣ приближаващиятъ ураганъ, тѣ донасятъ на нова смѣтка въ Главната квартира и тя отговаря: „Е, тогава вземете мѣрки за отбрана.“ Началницитѣ викатъ, не е думата за мѣрки за отбрана, ние вземаме такива, но трѣбва нѣщо по-голѣмо да се направи отъ васъ, отъ високото началство, за да се прѣдотврати една настѣпающа катастрофа; обаче нищо не е направено. На Добро-поле армията е оставена въ този си съставъ, въ който се е намирала и по-рано. Вие чухте и отъ г. министъръ Ляпчевъ думитѣ на генералъ Дебре: „Българскиятъ войникъ се сражава храбро, ала азъ го побѣдихъ, защото вие нѣмахте нито една дивизия въ резерва, а азъ имахъ седемъ; азъ го побѣдихъ, защото на Добро-поле вие имахте 70 топа, а азъ имахъ 670.“ Ето прѣдательството, ето измѣната, но не на войници, които оросиха съ кръвта си тия позиции, които ги държаха въ продълже-

ние на нѣколко години, а туй прѣдателство, тази измѣна е на голѣмитѣ военоначалници, които въ туй врѣме устрояваха оргии въ тѣла на армията, посрѣщаха царе, императори и крале и се разхождаха да се лѣкуватъ въ чужбина.

Противъ амнистията се изтъква единъ аргументъ: „Чакайте да дойдатъ ония 150.000 души слави, храбри български войници, които останаха въ плѣнъ и до днесъ оплакватъ своитѣ сѣдбини, защото станаха жертва на прѣстѣпниците отъ Добро-поле“. Г. г. народни прѣдставители! Тия 150.000 плѣнници, чиято сѣдба повече отъ васъ оплакваме, които сѣ намъ по-скѣпи, отколкото вамъ, сѣ жертва не на своитѣ другари на Добро-поле, . . .

Д. Петковъ: Само вие милѣте за тѣхъ, а ние не милѣемъ.

Г. Кирковъ: Тѣ сѣ жертва на сѣщата политика, която доведе до война и политическо поражение на България.

Х. Кабакчиевъ: (Къмъ Д. Петковъ) Какво мислите вие за тѣхъ! Вие ги крадохте. Щомъ милѣте за тѣхъ, защо не имъ пратите дрѣхы да се облѣчатъ, защо не имъ пратите обувки, сапунъ, храна, а сте ги изложили на смъртъ? Защо не се интересувате отъ тѣхъ?

Прѣседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Г. Кабакчиевъ! Когато говори г. Коларовъ, нѣма нужда отъ Вашата помощъ.

В. Коларовъ: Вие държите частъ отъ българската войска отговорна за плѣняването на 150.000-на армия, обаче вие нѣмате куража да изнесете тукъ разкритията по плѣняването на тия три дивизии. Каква армия ги плѣни, защо тия дивизии останаха тамъ, защо бидоха отсѣчени и отъ каква армия бѣха отсѣчени? Началници разправятъ, какво слѣдъ поражението въ центъра, началникътъ на дѣсното крило е далъ съответно разпореждане за оттегляне на дѣсния флангъ, да не бѣде той прѣсеченъ, но въ сѣщото врѣме прибавя, че Главната квартира отъ Кюстендилъ, доврѣйвайки се на своитѣ гениални стратегически способности, вѣрвайки, че българскиятъ фронтъ не може да бѣде пробитъ, е заповѣдала: „Назадъ по вашитѣ мѣста, при Битоля, тамъ ще стоите.“ И тѣ останаха тамъ до послѣдния моментъ, тѣ останаха тамъ по заповѣдъ на високото начальство, плѣниха ги по силата на една политическа конвенция. Когато армията бѣше плѣнена тамъ, въ Скопие имаше само нѣколко кавалерийски ескадрона и тази армия можеше да си пробие пътъ, можеше съ оружје въ рѣка да форсира, да мине къмъ България. Не ѝ позволиха вече по силата на едно политическо съглашение. Слѣдъ като я прѣдадоха, слѣдъ като я оставиха по нейнитѣ мѣста, за да бѣде оградена, макаръ и съ незначителни неприятелски части, слѣдъ туй политически я обвиха за плѣнена. Ето истината, ето историята за плѣняването на тия три дивизии. И азъ ви питамъ, когато вие днесъ плачете, когато вие проливате сълзи за тия нещастници, които въшките ги ядатъ, епидемии ги разсипватъ, ходятъ голи, гладни и боси, безъ вѣстъ за своитѣ родители, изложени на погибель, не мислите ли, че това сѣ сълзи крокодилски? Вие ги доведохте до това положение и нѣмате право да плачете заради тѣхъ, да си служите съ тѣхното нещастие, за да потискате друга частъ, така сѣщо нещастна, отъ българския народъ.

Г. г. народни прѣдставители! Азъ се повръщамъ къмъ въпроса за дѣйствието на военното правосѣдие. Намъ ни казватъ, че военното правосѣдие е изпълнило своя дългъ, то е съставено отъ граждански сѣдии, допринесло е своето за тържеството на отечественото дѣло. Е добръ, това е една лъжа. Военното правосѣдие бѣше дирижирано всецѣло отъ високата властъ и бѣше администрирано отъ хора, които въ голѣмата си частъ нѣмаха гражданска доблестъ, нито куражъ да отстажатъ свободата на своята съвѣстъ. Сѣдиха, осѣждаха, оправдаваха по заповѣдъ, по внушение.

Х. Кабакчиевъ: Тѣ бѣха просто подкупени агенти — сѣдници и прокуроритѣ.

В. Коларовъ: Тукъ често пѣти се противопоставяте на идеята за изборнитѣ сѣдии: какъ може сѣдия да бѣде назначаванъ отъ народа, какъ може да бѣде увольняванъ отъ народа, отъ волята на неграмотни, невѣжки, прости избиратели? Но вие не се питате, какъ може сѣдия да бѣде назначаванъ, мѣстенъ, увольняванъ по волята на единъ правителственъ дербей. За мъртвитѣ лошо не се приказва, но това, което ще кажа за покойния ни

другаръ Табурновъ, може за едни да бѣде лошо, обаче за други — признакъ на сила и добро. Покойниятъ Табурновъ мѣстѣше прѣседателитѣ на Пловдивския воененъ сѣдъ и сѣдницѣ по свое усмотрение, по интереситѣ на клиентитѣ, които защищаваше.

С. Лилковъ: Това не е вѣрно, г. Коларовъ!

В. Коларовъ: И той не е единствениятъ.

С. Лилковъ: Той не е ималъ достѣпъ въ Военното министерство.

В. Коларовъ: Недѣйте приказва, г. Лилковъ, за нѣща, които положително зная.

С. Лилковъ: Кажете единъ примѣръ.

В. Коларовъ: Конструирваха се специални сѣдийски състави, за да сѣдятъ прѣстѣпления на известни лица, мѣстѣха се известни сѣдии при сѣденето на известни лица . . .

С. Лилковъ: Кажете единъ случай въ Пловдивския воененъ сѣдъ.

В. Коларовъ: . . . прѣдписваше се на сѣдии и слѣдователи да бѣдатъ строги, жестоки, неумолими спрѣмо известни подсѣдими. Тукашниятъ бившъ прѣдседател на военния сѣдъ отправи до слѣдователитѣ на софийския районъ прѣдписание да се приготвятъ да прѣслѣдватъ българскитѣ болшевики и да бѣдатъ неумолими въ прѣслѣдванията си спрѣмо тѣхъ.

С. Лилковъ: Табурновъ ли направи това, г. Коларовъ?

В. Коларовъ: Азъ говоря за София, а не за Пловдивъ.

С. Лилковъ: Кажете единъ случай за Пловдивъ, кѣдѣто нѣкой да е оправданъ по внушението на Табурновъ.

В. Коларовъ: Моля Ви се! При сѣденето на помощникъ-кмета Кротневъ бидоха мѣстени и прѣмѣстени тамамъ двама прѣдседатели по искането, по внушението на неговия защитникъ, който бѣше Табурновъ. Отъ Табурновъ въ тукашния сѣдебенъ отдѣлъ трѣперѣха всичкитѣ служаци и се бояха да не дойде той на тѣхната маса, за да бърка въ тѣхнитѣ папки.

Х. Кабакчиевъ: А тукашниятъ прокуроръ Миланъ Марковъ и слѣдователъ Митакъвъ бѣха орждие на Радославова. Това е вашето военно правосѣдие — гайди, които се надуватъ.

Прѣседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: (Звъни) Нѣма ги тѣзи хора тукъ, за да се защитятъ. Не е деликатно да се говори за отсѣтствующи.

В. Коларовъ: Г. г. народни прѣдставители! Нима тѣлкуването на законитѣ не е ставало по прѣдписание на начальството? Военнитѣ сѣдии даваха различни тѣлкувания на понятието „избѣгалъ отъ боя.“ Началството отъ горѣ, Главната квартира, съ циркуляръ заплашваше военнитѣ сѣдии за едно меко и снизходително тѣлкуване на статия 251 отъ военно-наказателния законъ, заплашваше ги съ пращане на фронта и офицери-сѣдии бѣха пратени на фронта затова, защото тѣ сѣ си позволили да бѣдатъ снизходителни спрѣмо обвиняеми. Военнитѣ началници на сѣдницѣ казваха: „Тукъ нѣма аргументи, тукъ има началство — „молчатъ не разсуждатъ“ — каквото азъ заповѣдвамъ, вие това ще вършите, това ще сѣдите.“ Г-да! Единъ типиченъ примѣръ. Въ Пловдивския воененъ сѣдъ бѣха заведени около 30 дѣла противъ сръбски военноплѣнници за бѣгство отъ плѣнническитѣ депа или отъ мѣстото, дѣто тѣ се намираха. Обвиняваха ги по чл. 203 отъ военно-наказателния законъ — смъртно наказание, защото избѣгали отъ плѣнническитѣ депа. Дѣлата дойдоха прѣдъ военния сѣдъ. Едното отдѣление на сѣда счете, че това е само нарушение дисциплинарно и наказа бѣглицѣ-плѣнници съ 3 или 6 мѣсеца гауптвахтъ; дру-

гото отдължение съчете, че това е прѣстѣпление против сигурността на българската държава и ги наказва съ смъртъ. Единъ и същи съждъ въ два различни дни, въ два различни състава, издава двѣ различни присѣди! Прокурорътъ остава недоволенъ отъ присѣдата на първото отдѣление и въ слѣдующото засѣдание, когато прѣдстои да се гледатъ пакъ отъ тоя редъ дѣла, обяви на съда: „Нѣма да разгледвате днесъ тѣзи дѣла. Ако искате да ги разгледате, паркетътъ не ви дава прокуроръ; ние ще чакаме да получимъ инструкции отъ Военното министерство“. И съдътъ захвърли дѣлата настрана да чака нови разпорѣждания отъ министерството. Дойдоха слѣдъ това неговитъ разпорѣждания.

Х. Кабакчиевъ: Фелдфебелско правосѣдие!

В. Коларовъ: Четете, г. г. народни прѣдставители, въ „Държавенъ вѣстникъ“, една присѣда на Пловдивския воененъ съждъ, съ която биде осѣденъ на обѣсване единъ нещастенъ плѣнникъ затова, защото избѣгалъ и като билъ въ гората въ Троянския балканъ, поискалъ и взелъ отъ едно дѣте едно коматче хлѣбъ и когато дѣтето се заплакало и плѣнникътъ избѣгалъ, майката се оплакала и войникътъ билъ заловенъ, даденъ подъ съждъ и тоя нещастенъ плѣнникъ биде осѣденъ на смъртъ чрѣзъ обѣсване затова, защото чрѣзъ своитъ си дѣйствиия въ Троянския балканъ заплашвалъ сигурността на тила на българската армия, понеже цѣла България била тилъ на армията въ Македония! Ето ви военното правосѣдие, ето какъ се раздава то!

Х. Кабакчиевъ: (Къмъ либералнитъ групи) И жертвитъ на това правосѣдие вие искате да задържите въ затвора.

В. Коларовъ: Г. г. народни прѣдставители! Тукъ се казва, че военното правосѣдие стоварило тежката си рѣка върху голѣмитъ прѣстѣпници, върху крадцитъ, върху грабителите и злоупотрѣбители. Това е едно голѣмо заблуждение. Това сѣ незначителенъ брой отъ голѣмата глутница грабителите и злоупотрѣбители, които успѣха да бѣдатъ поставени на подсъдимата скамейка, а нѣкои отъ тѣхъ осѣдени.

Х. Кабакчиевъ: И даже помилвани.

В. Коларовъ: Може да има тежки присѣди върху единици, ние за тѣхъ четохме въ вѣстниците. Всички дѣла на военното правосѣдие отъ този характеръ бидоха хроникирани въ нашата преса за успокоение на духа на развълнувания народъ, въ тила и на фронта. Но колко сѣ тѣ, г. г. народни прѣдставители? Четете вѣстниците, идете въ затворитъ; тѣ се губятъ тамъ, тѣ сѣ единици. Вѣрно е, че правосѣдието бѣше принудено най-послѣ да тури рѣка върху този родъ прѣстѣпници. Това бѣше станало една политическа и морална необходимостъ. Но съ тая дѣйностъ на военнитъ сѣдилища, съ тия нѣколко осѣдителни присѣди на по-голѣми крадци и злоупотрѣбители вие искате да измѣните характера на дѣлата, разглеждани въ военнитъ сѣдилища и присѣдитъ, издадени отъ тѣхъ. Огромната частъ отъ присѣдитъ не сѣ противъ тѣхъ. Тѣ сѣ противъ прѣдставители отъ народа, защото прѣзъ врѣме на войната увеличиха се причинитъ за обикновенитъ користни прѣстѣпления, за вулгарнитъ прѣстѣпления. Крадцитъ зачестиха, убийствата, случайни или по прѣдизвикателство, се увеличиха, палѣжитъ се увеличиха и всевъзможни други злоупотрѣбления отъ дребни чиновници и служители бидоха извършени. И тѣ сѣ, г. г. народни прѣдставители, които лежатъ въ затворитъ — не сѣ голѣмитъ прѣстѣпници. Когато въ нашето законодателно прѣдложение говоримъ за ревизия на дѣлата и за смекчение на наказанията на осѣденитъ за общи вулгарни прѣстѣпления, ние имаме прѣдъ видъ именно тази огромна маса отъ осѣдени за подобни прѣстѣпления, произхождащи отъ бѣдната частъ на народа, които сѣ извършили прѣстѣпления не по користъ, а по нужда, не отъ желание да се обогатятъ, а отъ стрѣмление да се нахранятъ, да смекчатъ мизерията, въ която се намиратъ. Нека, слѣдователно, намъ тукъ да не ни хвърлятъ обвинение, че ние искаме да смекчимъ участъта на двама-трима окръжни управители, на десетина околийски началници и на нѣколко десетки стражари и кметове. Г. г. народни прѣдставители! Нѣма нужда ние да се грижимъ за смекчението на тѣхната участъ. Вие, които тукъ се противопоставяте на смекче-

нието участъта на бѣднитъ, на дребнитъ прѣстѣпници, вие сте се погрижили и ще се погрижите за тѣхъ. Азъ имамъ напредъ си списъка на сега помилванитъ. За какъ прѣстѣпления, мислите, сѣ били осѣдени тѣзи, които сѣ заслужили милостъ? Вижте: (Чете) „помилвани сѣ за убийство, осѣдени на 12-годишенъ затворъ, опитъ за умишлено убийство — 4 години и 5 мѣсеци, умишлено убийство — 12 години и 2 мѣсеца, за развратъ и убийство — 9 години, умишлено убийство — 8 години, за убийство и фалшификация — 7 години, за развратъ и изнасилване — 2 години и 2 мѣсеца, за развратъ и изнасилване на малолѣтни дѣвци — 6 години, за развратъ и изнасилване — 7 години, за развратъ и изнасилване — 4 години, за блудство съ снахъ си — 2 години, за кражба и бѣпство — 10 години, за кражба и укривателство — 3 години“ и пр. и пр. — цѣлъ поменикъ отъ стотици и толкова лица.

Нѣкой отъ либералната група: Кога сѣ помилвани?

В. Коларовъ: Сега, наскоро. Това е единъ отъ послѣднитъ списъци.

Г. г. народни прѣдставители! Помилвани сѣ още кои? Вие проглушихте свѣта, че сте турили рѣка на единъ голѣмъ мошеникъ и злоупотрѣбитель — бившиятъ гюмюрджински окръженъ управитель и секретаръ на Централния комитетъ за стопански грижи Златевъ. На колко години го осѣдиха — на 7 години, чини ми се, и днесъ този сѣщиятъ Златевъ свободно се разхожда, защото е помилванъ. Сѣдилищата осѣдиха по аферата за бризантитъ между другитъ и Василъ Тодоровъ — той свободно се разхожда днесъ по улицитъ. Въ списъцитъ на помилванитъ ще намѣрите и цѣлъ редъ други осѣдени околийски началници — вчера ги осѣдихте, днесъ ги помилвате.

Министъръ д-ръ П. Джидровъ: За насъ ли говорите? Ние ли ги помилвахме?

В. Коларовъ: Азъ не знамъ точно кой-ли е помилвалъ — може-би Вашиятъ прѣдшественикъ, за мене е безразлично.

Министъръ д-ръ П. Джидровъ: Никакви околийски началници не сѣ помилвани отъ насъ.

Д-ръ В. Черневъ: Вие, г. министре, сте правъ, но като министъръ на правосѣдието трѣбва да слушате, какво е прѣдставено за помилване и кои сѣ помилвани. Трѣбва да се интересувате за това и да обърнете внимание на онѣзи, които сѣ ги помилвали.

В. Коларовъ: Когато по такъвъ начинъ чрѣзъ ходатайства и застъпничества голѣма частъ отъ тия тежки прѣстѣпници и злоупотрѣбители намиратъ милостъ и избѣгватъ отъ затвора, съ какво морално право вие се противопоставяте на нашето прѣдложение да облекчимъ участъта на дребнитъ крадци, на дребнитъ крадци, на дребнитъ злоупотрѣбители, безъ да ги амнистираме, само като намалимъ до извѣстна степенъ тежитъ наказания, издадени отъ военното правосѣдие — често пѣти безъ доказателства, безъ внимание, по пристрастие или по всевъзможни други побуждения? Ето смисълътъ на нашето прѣдложение за смекчаване участъта на прѣстѣпниците, които не подпадатъ подъ разпорѣжданията на амнистията. Азъ ще ви цитирамъ думитъ на Асѣнъ Цанковъ: „Тамъ, където се касае да се помогне на огромната частъ осѣдени, може да се допусне — защото не може другояче — да се възползуватъ отъ тая помощъ и милостъ и други нѣколко лица, които не заслужаватъ тая помощъ“. Всѣка една амнистия не е единъ актъ на несправедливостъ по отношение на извѣстни лица; тя държи смѣтка за обществения интересъ, за интереситъ на огромната маса осѣдени, но очевидно е, че при това ще бѣде накърнено правосѣдието, като прѣстѣпниците, които не заслужаватъ никаква милостъ, никаква амнистия, така сѣщо ще се възползуватъ отъ нея. Това е неизбежно. Важно е да се признае фактътъ, кои сѣ масовитъ прѣстѣпления, кои прѣстѣпления сѣ плодъ на условия, създадени отъ войната, кой редъ прѣстѣпления въобще заслужаватъ извѣстно снизхождение и съобразно съ това трѣбва да дѣйствува законодателътъ. Ние се рѣководѣме при редактирането на нашето прѣдложение именно отъ тия съображения. Ние знаемъ много добръ, че благодарение на ам-

нистията ще се измъкнат от отговорност цял ред лица, които са извършили непростими престъпления; ние знаем, че ще се измъкнат чрез амнистията цял ред лица, които са извършили престъпления користи — но това е неизбежно въ закона за амнистията. От тук, от блока, намъ се казва: „Вие искате да амнистирате така смъщо и престъпниците, които са извършили престъпления съ користи цял“. Следвайки тази мисъл, блоковото предложение съдържа една заблъжка, която изключва авторитъ на престъпления, извършени по користи побуждения. Г. г. народни представители! Особено вие от групитъ, които дъйствително искате чрез една истинска, реална амнистия да се помогне на огромната маса от блъдния народъ, който стана жертва или би могъл да стане жертва на военното правосъдие, внимавайте какво вършите. Двътъ предложения за амнистия не съдържат никакви сами по себе си престъпления користи, вулгарни. Двътъ предложения обгръщат едни и смъщи категории престъпления, които са политически, противъ властта или войнишки престъпления. Но фалшификация, кражба, развратъ, убийство, злоупотребления — всичко това е изключено и от двътъ предложения; то е изключено и от нашето предложение.

Министъръ д-ръ П. Джидровъ: Вие искате намаление наказанието наполовина за всички престъпления.

В. Коларовъ: Азъ казахъ за това прѣди малко; нѣма защо да се повтарямъ. Но предложението на блока съ тая заблъжка ще унищожи въ грамадната частъ и изцѣло ефекта отъ амнистията. Защото ако се каже „прѣстѣпления съ користи цял“, кой, г. г. народни прѣдставители, ще опрѣдѣли мотивътъ на прѣстѣплението? Законътъ не го опрѣдѣля, а смъждъ. Следователно, ако вогирате тая заблъжка, вие ще пратите прѣдъ смъжда всичкитъ прѣстѣпници по политически и войнишки прѣстѣпления и ще прѣдоставите на усмотрѣнието на смъжда да опрѣдѣли, да рѣши дали прѣстѣпното дѣяние е извършено съ користи или безъ користи, и ако намѣри, че не е извършено съ користи, да каже: „То попада подъ амнистията, авторитъ му се освобождава“. Ако, обаче, смъжитъ тия военни смъдилища, противъ които вие отъ тая страна (Сочи земледѣлската група) викате и негодувате, намѣрятъ, че прѣстѣпното дѣяние измѣна, прѣдательство, метежъ, бунтъ, насилие противъ властта, съпротивление на властта и пр. и пр. съдържа въ себе си користи елементи или собствено е извършено по користи побуждения, то въ такъвъ случай смъждъ нѣма да бжде свързанъ съ амнистията и той ще осъжда на общо основание, той ще налага, ако щете, по-тежки наказания, защото ще бжде констатирано, че прѣстѣплението е съ користи цял. Всички хора, които бѣха тукъ, въ Радомиръ, всичката тая маса отъ участвуващитъ въ радомиръския бунтъ могатъ да бждатъ обвинени, че са извършили своето прѣстѣпление съ користи цял, че са искали да разграбятъ или че са разграбили складове, къщи, че са искали, както се твърди тукъ отъ всички страни, да разграбятъ София. Следователно, за всички тия лица може да се каже и че се каже неспрѣмънно, че при извършване на прѣстѣплението прѣдательство или бунтъ тѣ са се ржководили отъ користи побуждения и всички тѣзи, които вие искате да бждатъ безусловно помилвани — и г. Такевъ даже е съгласенъ да бждатъ помилвани, и отъ тамъ (Сочи либералнитъ групи) са съгласни да бждатъ помилвани — въ огромната си маса, благодарение тая заблъжка, ще отидатъ подъ смъждъ и ще бждатъ безусловно осъдени. Това, което вие давате съ едната ржка, съ тази заблъжка го отнемате съ другата ржка. Това е само единъ прахъ въ очитъ, само да заблуди и да се каже на народа, че тукъ се върши едно народополезно дѣло, когато фактически жертвитъ ще си останатъ такива на военното правосъдие и тѣ ще получатъ оная участь, която имъ готвятъ едни строги закони, едно отъмъстително правосъдие.

Г. г. народни прѣдставители! Масата отъ българския народъ, която на фронта или въ страната извърши прѣстѣпления, трѣбва да бжде безусловно и въ широки размѣри амнистирана. Тая прѣстѣпностъ не е нормална прѣстѣпностъ. Тя не се дължи на лоша, на прѣстѣпна воля. Тя се дължи на причини, които не зависятъ отъ волята на авторитъ на тия прѣстѣпления; тя се дължи по-скоро на прѣстѣпленията, които извършиха други за смѣтка на българския народъ. Тоя народъ въ огромната си частъ е жертва на чуждитъ грѣхове, на чуждитъ прѣстѣпления, затова той трѣбва безусловно да бжде амнистиранъ. Но,

когато той бжде амнистиранъ, остава откритъ въпросътъ за отговорността за поражението на България, за погрома, за разорението на България. Това е голѣмиятъ въпросъ, г. г. народни прѣдставители. Касае се за убиването на България, касае се за не по-малко отъ 200 хиляди кървави жертви въ двѣтъ войни, касае се за 200—300 хиляди сираци, за 200 хиляди и повече вдовици, касае се за отнимането живота, за обезсилването на българската нация, за хвърлянето и въ условия да се изроди, касае се за материалното разорение на българската страна, касае се за нейното умаломощение чрезъ единъ страшенъ държавенъ дългъ, който ще направи невъзможно всѣкакво по-нататъшно културно и стопанско развитие на страната, касае се най-послъ и за подхвърлянето на народа и страната на най-голѣмата опасностъ, какъзато може да смъществува, на опасността да бжде българскиятъ народъ подчиненъ, поробенъ, страната раздѣлена и подхвърлена подъ чуждо иго. Е добръ, това страшно прѣстѣпление иска. възмездие, то трѣбва да бжде разкрито. Единъ народъ, който иска да живѣе, единъ народъ, който иска да изгради своето бжде, който иска да си създаде нови условия за развитие, за свобода, за прогресъ и за независимостъ, той дължи на себе си, на своето бжде да издери най-основно прѣстѣпленията, извършени за негова смѣтка, и да даде заслуженото възмездие на авторитъ на тия прѣстѣпления. Е добръ, намъ ни посочватъ военнитъ смъдилища. Тѣ са само оръдие въ ржцѣтъ на авторитъ на народоубийствената политика, на политиката противъ народа; тѣ не могатъ да издиратъ истината по националния погромъ; тѣ са неспособни да дадатъ заслуженото на авторитъ на тая катастрофа. А наказанието трѣбва да бжде дадено. Наказанието трѣбва да бжде дадено, защото то е една повелителна нужда на народа. Атмосферата трѣбва да бжде прѣчистена, трѣбва да се покаже, трѣбва да се наложи, щото въ живота на народа една тайфа отъ прѣстѣпници и отъ узурпатори да не бжде въ състояние да тикне народа въ една пропасть, отъ която той да не може никога да излѣзе. Това трѣбва да се извърши.

К. Досевъ: Всѣко прѣстѣпление трѣбва да получи своето възмездие.

В. Коларовъ: Кой ще извърши това?

Нѣкой отъ либералната група: Ние ще го извършимъ.

В. Коларовъ: Има кой да го извърши. Ще го извърши българскиятъ народъ.

Г. Серафимовъ: Не народътъ, а работницитъ.

В. Коларовъ: Единственото срѣдство да се даде заслуженото на авторитъ на народния погромъ, това е народниятъ смъждъ. Народниятъ смъждъ не е прѣдвиденъ въ конституцията.

Х. Кабакчиевъ: Но той се създава отъ народа.

В. Коларовъ: Но, г. г. народни прѣдставители, една конституция, която допуска на една шепа притежатели на капитали и властъ да изнасилватъ волята на цялъ народъ, да убиватъ неговото бжде, да компрометиратъ неговото смъществуване — тая конституция не е народна конституция, тя не е конституция на бждещето, тя трѣбва да бжде-пометена, тя трѣбва да бжде замѣнена съ друга конституция, която ще гарантира живота и смъществуването на народа. (Ржкоплѣскане отъ групата на тѣснитъ социалисти. Възражения отъ либералнитъ групи) Помнете, конституциитъ не са вѣчни, както и класитъ не са вѣчни.

Нѣкой отъ либералитъ: Въ конституцията се клехте.

В. Коларовъ: Господствуващитъ класи се мѣнятъ въ историята. Прѣди буржоазията други обществени класи бѣха господари на смъдбинитъ на народа. Тѣ отидоха въ архивата на историята, безвъзвратно затънаха тамъ. Настѣпилъ е деньтъ, врѣмето за запрашането въ архивата на историята и на господствуващата днесъ капиталистическо-монархическа класа. Тя изживѣ своето врѣме, тя даде своето на народа, на човѣчеството. Тя днесъ е не само спънка за по-нататъшното развитие на прогреса на народитъ — тя заплашва живота, смъществуването на народитъ, и народитъ, въ стрѣмленieto си да се освободо-

дятъ, да си създадатъ нови условия за животъ и развитие, ще се отърватъ отъ господството на тая общественa класа, ще я съборятъ и заедно съ нея ще съборятъ и нейната конституция и на мѣстото на тая конституция ще хвърлятъ основитѣ на новата конституция, . . .

Г. Серафимовъ: Като въ Русия — на анархията.

В. Коларовъ: . . . конституция, която ще гарантира обществената и държавна властъ за народа, отъ сръдство за потисничество и тирания ще я прѣвърне въ сръдство за гарантиране правата, свободитѣ и интереситѣ на народа. Е добръ, този процесъ, този прѣвратъ се извършва прѣдъ нашитѣ очи. Ние го виждаме, той иде и къмъ насъ и не е българската капиталистическа класа, която нѣма задъ

своя гърбъ нито едно свѣтло народно дѣло, която ще спъне неговото прѣминаване и въ сръдата на българския народъ и на българската държава. (Ржкоплѣскане отъ групата на тѣснитѣ социалисти и отъ нѣкои земледѣлци)

Прѣдседателствующъ д-ръ И. Момчиловъ: Часътъ е 8. Прѣди да вдигна засѣданието, ще съобщя, че е постъпило законодателно прѣдложение отъ г. Кознички, подписано отъ надлежното число народни прѣдставители, което ще се напечати и раздаде на г. г. народнитѣ прѣдставители.

Слѣдующето засѣдание ще бѣде утрѣ съ продължение на днешния дневенъ редъ.

Вдигамъ засѣданието.

(Вдигнато въ 8 ч. вечерята)

Прѣдседателъ: Д-ръ Д. К. ВАЧОВЪ

Подпрѣдседателъ: Д-ръ И. МОМЧИЛОВЪ

Секретарь: М. ЗЕЛКОВЪ

Началникъ на Стенографското бюро: ТР. ДИМИТРОВЪ